

RÓNAI ZOLTÁN

Budapest, 1880. augusztus 16. – Brüsszel, 1940. május 17.

Jogi egyetemet végzett, majd ügyvédi gyakorlatot folytatott, de pályája igen hamar más irányt vett. A századfordulótól szociáldemokrata, a perbe fogott szocialisták és különféle szakszervezetek védőügyvédje. Emellett jogtudós is, aki nyomon követi a nemzetközi jogalkotást, kiváltképp ami a szakszervezetek jogállását, a sztrájkjogot, a kollektív szerződések ügyét érinti. Az MSZDP 1906-tól meginduló elméleti folyóiratának, a *Szocializmusnak* egyik állandó szerzője, rovatvezetője. Előbb jelzett „munkajogi” tematikája mellett csakhamar tanúbizonyosságot tett szociológusi érzékenységről és kompetenciájáról is. A *dánosi gyilkosságról* írt tanulmányában a cigányság társadalmi helyzetét elemezte maradandóan. Figyelmét a francia anarchoszindikalizmus kérdései is felkeltették még 1910 előtt. Rónai Kunfi Zsigmonddal együtt – akivel nemcsak barátság és azonos szemléletmód kötötte össze, hanem az is, hogy Kunfi feleségül vette Rónai testvérét – megtalálta az utat a Szabó Ervin és Jászi Oszkár szerkesztette *Husadik Századhoz*, ahol szintén sok írása jelent meg. Előadásokat tartott a Társadalomtudományi Társaságban.

1914 augusztusa után az elsők között lépett fel a háborús sovinizmus ellen. Első ilyen írása még 1914-ben a *Husadik Század* hasábjain jelent meg, 1915-ben pedig egyes magyar szociálszocialistákat is nyíltan bírálta. 1918 tavaszán az MSZDP forradalmasodó áramlatának egyik ismert alakja. Az 1918. októberi forradalom után a Károlyi Mihály-vezette kormányban népjóléti államtitkár, és egyike azoknak, akiket az új kormány egyetemi tanárnak nevezett ki.

1919 márciusa után a Magyar Tanácsköztársaság kormányának igazságügyi népbiztosa, az új alkotmány kidolgozója. Az

egyesült párt egyik vezetője, aki több kérdésben szembekerült Kun Bélával.

A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, ahol Kunfi és Böhm Vilmos oldalán a Világosság-csoportosulás egyik vezetője, lapjának főmunkatársa. Számos cikkben elemezte mind a két forradalmat majd a Horthy-korszakot, s rámutatott az utóbbi ellenforradalmi jellegére. Ugyanitt elemezte az 1920-as évek legelején kialakult nemzetközi helyzetet, a nemzetközi munkásmozgalmat. A húszas években gyakran publikált a felvidéki, erdélyi magyar szociáldemokrata kiadványokban is.

Rónai tevékenysége túlnőtt a magyar mozgalom keretein. Otto Bauer és Friedrich Adler barátja, munkatársa lett. Cikkei rendszeresen megjelentek az osztrák szociáldemokraták havi elméleti folyóiratának, a *Der Kampf*-nak a hasábjain. Tanított a párt főiskoláján, és az osztrák szakszervezetek folyóiratában, az *Arbeit und Wirtschaft*-ban ő gondozta a szociálpolitikai rovatot. Emellett szerepet játszott az ún. Két- és feles Internacionáléban, majd 1923 után a Szocialista Munkásinternacionáléban, olyannyira, hogy a főtítkárr Friedrich Adler oldalán az SZMI közlönyének, az *Internationale Information*-nak egyik szerkesztője lett.

A *Világosság* hasábjain is nemcsak a Horthy-rendszert, hanem az MSZDP vezetőségének politikáját, többek között a Bethlen–Peyer-paktumot is bírálta. Ő is aláírta ez ügyben a Világosság-csoport hivatalos beadványát az SZMI-hez. A magyar népszövetségi hitel kapcsán megszólaltatott a brit Független Munkáspárt hetilapjában, a *New Leader*-ben, ahol biztosítékokat sürgetett a demokratikus berendezkedésre Magyarországon.

Rónai aggodalommal látta a politikai helyzet romlását a húszas évek második felé-

ben Ausztriában, s még inkább a régió más országaiban. 1929-ben, Kunfi halálakor, amikor az osztrák párt emlékkötetet jelentetett meg Kunfi tiszteletére, a magyarok közül őt kérték fel a bevezető tanulmány megírására.

Életében az újabb nagy fordulatot Hitler hatalomra kerülése, majd 1934-ben az osztrák munkásság antifasiszta felkelésének leverése jelentette. Rónai az SZMI Titkárságával együtt előbb Prágába, majd Zürichbe, végül Brüsszelbe költözött.

1934-től azonban az MSZDP-hez fűződő kapcsolataiban is fordulat következett be. Mónus Illés levéllel kereste meg és kérte fel őt, hogy írásaival támogassa a *Szocializmust*. S valóban, Rónai 1934-től a lap 1938. végi megszűntetéséig rendszeresen dolgozott a folyóiratnak. Azon kívül, hogy *Historicus* és Vándor Zoltán néven nagyobb, v. z. szignóval kisebb írásokat is megjelentetett benne, maga szerkesztette és írta a folyóirat minden számában két rovat (a *Világpolitika* és a *Nemzetközi mun-*

kásmozgalom) cikkeit. Kitűnő kis tanulmányokban elemezte a fasiszmus térnyerését, a Balkán és a közép-európai régió gondjait, mutatta fel a francia és a spanyol népfront, illetve az északi skandináv szociáldemokrácia sikereit, s mindig talált helyet a brit Munkáspárt és irányzatai bemutatására. A Komintern híres VII. kongresszusáról igen sikerült és mély elemzést írt.

A világháború kitörése után 1940 nyaráig a helyén maradt, és segítette a SZMI Titkárságának „összepakolásában” és kimenekítésében. Ám ő maga feleségével együtt csak a német offenzíva elől menekülve akarta elhagyni Brüsszelt, s ez nem sikerült. Meghalt szeretett felesége, s ő maga a németek bevonulása előtt Brüsszelben öngyilkos lett. Többszörösen szimbolikus, hogy a brüsszeli Igazságügyi Palota tetejéről vetette a mélybe magát. Rónairól fiatalabb magyar kortársai emlékeztek meg – mindegyikük a legnagyobb elismeréssel.

Jemnitz János

SOMOGYI BÉLA

Halastó, 1868. május 16. – Újpest, 1920. február 17.

Szegény, sokgyermekes családból származott. A „legkeservesebb nyomorúságból” indult. Végigvándorolta az országot, igen sokfelé próbálkozott, hogy tanító lehessen. Tanult Csáktornyan, Pápán, Budapesten, végül Sopronban szerezte meg a tanítói oklevelet. 1893-ban a Szabolcs megyei Felsővisón lett tanító. Ettől fogva Suhogó álneven írt a *Népszavába* és a *Czipész* című lapba. 1897. augusztus 4-től november 12-ig a *Népszava* szerkesztője, s ezért elvesztette tanítói állását. A lap példányszáma ezalatt 3100-ról 12 500-ra emelkedett, ám belső pártviszályok miatt távoznia kellett a laptól. Hét éven keresztül az egész szociáldemokrata mozgalomtól távol maradt. Egyete-

mi tanulmányokat folytatott, nyelveket tanult, s polgári iskolai tanár, később kereskedelmi iskolai címzetes igazgató lett. A gyakorlati pedagógia területén elért eredményei alapján az Iskolaköteles Gyermekeket Nyilvántartó Iroda vezetője lett. Éltető eleme az oktatás, a tanügy. 1903-tól újra a *Népszava* munkatársa; a belpolitikai rovatban a tanügyi kérdésekkel foglalkozott. Bárczy István főpolgármestersége idején taníthatott, és megtarthatta rovatvezetői állását is a *Népszavánál*. Szinte minden műfajban kiváló cikkeket is írt a lapnak. Alvinczy Mihály írói néven elemezte például a többlettermelés problémáit. Az *Iparosok Olvasótára* sorozatban többek között az ipari szövetkezetekről

írt tanulmányt. Számos írása jelent meg a *Szocialista Agitációs Füzetekben* is.

Gyakran publikált a *Szocializmusban*. Érdeklődési körébe tartozott a községpolitika, a mezőgazdasági termelés, a termelőségvetkezet. Kereste azokat az okokat, amelyek miatt a mezőgazdasági népesség jelentős része távol maradt a szociáldemokrata mozgalomból. Irányította az oktatási rovatot. Felhívta a figyelmet a népoktatás adataira, az iskolán kívül rekedtek helyzetére. Síkrazsallt a néptanítók mozgalmáért. Boncolgatta a vallás és az erkölcs viszonyát. Írásait Tóásó Pál néven is jegyezte.

1906-ban Zigány Zoltánnal együtt megalapította az *Új Korszak* című tanügyi lapot. Az e köré csoportosulókból alakult meg a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete. Célul tűzték ki az egyházi iskolák államosítását, a nyolcosztályos kötelező népoktatást. A tanítók helyzetének javítása ügyében szorgalmazta szanatóriumi egyesület, üdülőlőház megteremtését.

A gyermekek felkarolása, az oktatási rendszerbe való bevonásuk érdekében segédkezett a Munkások Gyermekebarát Egyesületének megalapításában. Fontosnak tartotta az ifjúmunkások képzését, és már 1897-től szorgalmazta szervezkedésüket. 1911. december 15-től az *Ifjúmunkás* című lap szerkesztőjeként is ezen munkálkodott.

A Károlyi-kormányban közoktatásügyi államtitkár. A Tanácsköztársaság idején be-

választották a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanácsba. Bár a Tanácsok Országos Gyűlésén kritikus hangot ütött meg a kommunistákkal szemben, mégis megválasztották a kormányt elvileg ellenőrző Szövetséges Központi Intézőbizottság tagjává. Nem értett egyet „a bolsevista napok kapkodásával”, belső ellenzékként „vissza kívánta vezetni a munkásokat a demokratikus szocializmus útjára” – mint ezt biográfusa, Révész Mihály írta.

A forradalmakat követő terrort mélységesen elítélte. Mikor a *Népszavát* 1919. augusztus 7-én és szeptember 28-án betiltották, Somogyi a *Szociáldemokrata Röpiratokban* tiltakozott a fehérterror ellen, majd a lap hasábjain beszámolt a különítményesek vérengzéseiről. Bátorsága, szókimondása a terror, az erőszak elleni leghevesebb tiltakozás volt. Részt vett a szociáldemokrata párt talpraállításában. Családjával együtt kilakoltatták otthonából, majd beváltották „A tényleges tiszték” aláírással érkezett halálos fenyegetéseket, és 1920. február 17-én Bacsó Bélával együtt elhurcolták és meggyilkolták.

1920. február 22-én százezres tömeg vett részt a temetésén. 1926. szeptember 28-án a szervezett munkások adakozásából Óbudán – ahol a szociáldemokraták jelöltje lett volna – avatták fel a nevét viselő munkáshont.

Lux Judit

STROMFELD AURÉL

Budapest, 1878. szeptember 19. – Budapest, 1927. október 10.

Hatéves volt, amikor mérnök apja elvesztette látását, s nemsokára meghalt. Özvegyen maradt anyja nem kapott nyugdíjat, s a fiút iskolai tanulmányainak elvégzésében rokonsága támogatta. Tizennégy évesen határozta el, hogy katonai pályára lép; ebben a család nehéz helyzete is szerepet játszott.

Alapítványi segítséggel a Ludovika Akadémia ösztöndíjasa lett. Kitűnő tanuló volt, hamar felfigyeltek rá. 1897-ben hadnagy lett, s kétéves szolgálat után, Bécsben a Monarchia legnagyobb katonai akadémiáján folytatta tanulmányait. Kiváló eredménnyel végzett. Igloi és kassai szolgálat után, 1907-től

a Ludovika Akadémia tanára vezérkari szádoszi rangban. Nagy tárgyi ismerettel rendelkező, szigorú, de emberséges tanár volt; hamarosan kiderült, hogy jó szervező is. 1911-től a Honvédelmi Minisztériumba került.

Katona létére bízott a háború elkerülhetőségében. Az első világháború 52 hónapját a szerb, az orosz, az olasz fronton töltötte. A hadseregszervezést, a csapatmozgást, a hadtáp nehéz feladatait osztották rá. Több-ször kitüntették, s 1918. november 15-én ezredesként tért haza az olasz frontról. Már 1917-ben úgy látta, hogy a központi hatalmak elvesztették a háborút. Az első világháborúban szerzett lesújtó tapasztalatai tették érzékennyé a szociális kérdések iránt.

1918. november 21-én Bartha Albert hadügyminiszter a Ludovika Akadémia parancsnokává nevezte ki Stromfeldet. Ő ekkor már közeledett a szociáldemokrata párt-hoz, amelynek hamarosan tagja lett. A megtisztelő parancsnoki feladat ellátására – szavai szerint – a romhalmaz országban nem kerülhetett sor, hisz a maradék erőt az ország védelmére kellett összpontosítani. Felismerte, hogy az egyetlen szervezett erő a munkásságot képviselő szociáldemokrata párt. Igyekezett tisztársait is megnyerni a forradalom ügyének. 1918. december 14-én részt vett a tisztek szakszervezetének megalakításában, s parancsnoki címe ellenére tisztséget is vállalt. Többször megfordult a *Népszava* szerkesztőségében, s különösen Weltnerrel került közelebbi kapcsolatba. Stromfeldet nem a világháború elvont kérdései érdekelték, hanem az ország védelmének lehetőségei. Károsnak és veszedelmesnek ítélte a Pogány vezette Katonatanács működését, hiszen – vallotta – meg kell akadályozni a forradalom balra való kilengését. Régi tisztársaival nem szakította meg a kapcsolatokat, de nem értett egyet a MOVE forradalomellenességével. Januárban Böhm hadügyminiszter államtitkára lett. Böhm rábízta a hadseregszervezés kidolgo-

zását, s ennek tervét a hónap végére Stromfeld be is nyújtotta. A belpolitikai viták miatt elvei nem realizálódtak, s lemondott, ám ezt a kormány nem fogadta el. A Vix-jegyzék elutasítása mellett volt, ám amikor Pogány került a Hadügyi Népbiztosság élére, Stromfeld benyújtotta lemondását, s Győrben élő testvéréhez távozott. Április 20-ra a hadseregpáncsnok Böhm kiharcolta Stromfeld vezérkari főnöki kinevezését, aki nagy energiával hozzá is fogott a hadsereg újjászervezéséhez. Nagyszabású haditervet dolgozott ki, melynek megvalósítása során hadvezéri tehetsége is érvényesült. Júniusban készen állt az északi hadjárat nyugati folytatására. Győzelemre vitte katonáit, s bár jól tudta, hogy a felszabadító háború tartalékai kimerülnek, nagyon megdöbben, hogy a Forradalmi Kormányzótanács nemcsak a támadást állította le, hanem a visszavonulást is elrendelte. A döntést nemzeti szempontból is jóvátehetetlen vereségnek tekintette. A katonailag is szerveződő ellenforradalmat határozottan elutasította. Még elrendelte a visszavonulást, ám pozíciójáról lemondott, és keserűen távozott.

1919. augusztus 17-én letartóztatták. Néhány hónapig vizsgálati fogságban tartották, majd 1920 nyarán bíróság elé állították. Vezérkari ezredesi rangjától, magas kitüntetéseitől megfosztották, de 1921 augusztusában kiengedték a börtönből. Nem volt könnyű állást találnia, s végül is kalapgyári hivatalnok lett. 1923-ban kommunista összeesküvés gyanújával perbe fogták. Ismét néhány hónapos vizsgálati fogság következett. A vád alól a bíróság felmentette, akár csak korábban. Bátran vallotta magát meggyőződéses szociáldemokratának.

Stromfeld rendszeresen tartott szemináriumokat, előadásokat a történelem, a kultúra témaköréből. Részt vett a természetbarát-mozgalomban, az alkoholellesenes mozgalmakban. Az osztrák szociáldemokrata Schutzbund mintájára hozzáfogott az R-

gárda szervezéséhez. Több százan jelentkeztek, hat csoportot állítottak fel. Feladatuk a szociáldemokrata rendezvények védelme volt. Stromfeld, mint kerületi pártszervezetének küldötte, részt vett az MSZDP 1925-ös és 1926-os kongresszusán. Bírálta a pártvezetőség politikáját, kevesellte a tömegmozgalmak szervezését, s határozottabb kiállást követelt az árpárliamenti, tekin-

télyuralmi rendszer ellen. Éppen megtartott egy előadást, mikor váratlanul meghalt. Nagy részvétellel kísérték el utolsó útjára. Ausztriában Julius Deutsch emlékezett meg róla. 1945. május elsején az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöksége vezérezredessé léptette elő.

Szabó Ágnes

SZABÓ ERVIN

Szlanica, 1877. augusztus 23. – Budapest, 1918. szeptember 30.

Megrendült egzisztenciájú polgári családból származott. A középiskolát Ungváron, egyetemi tanulmányait Budapesten, illetve Bécsben végezte. Ott ismerkedett meg a szocializmus eszméivel, s szövődött tartós kapcsolata az orosz szocialista emigráció tagjaival. Hazatérve az Országgyűlés, majd a Kereskedelmi és Iparkamara könyvtárában dolgozott. Hamarosan rendszeres cikkírója lett a *Népszavának*, szerkesztette a párt alkalmi kiadványait, a *Népszava-naptárakat* és az ún. májusi emléklapokat. Az ő példája nyomán formálódott a pártban az első szocialista diákcsoport, az MSZDP „lateine-reinek”, pártértelmiségének csírája. Szabó Ervin közéleti tevékenysége nem maradt zárólag a munkásmozgalom keretei között. Részt vett a Társadalomtudományi Társaság munkájában, publikált a progresszív értelmiség folyóiratában, a *Husadik Században*. Műveltsége, vonzó személyisége nagy hatást gyakorolt a századelő haladó fiatalságának több nemzedékére.

Politikai, társadalomtudományi érdeklődése imponálóan széles volt. Figyelme kiterjedt a cári Oroszország és a Balkán problémáira, de tájékozott volt „latin-Európa” vagy az angolszász világ munkásmozgalmának sajátosságaiban is. Tapasztalataikkal megkísérelte gazdagítani a hazai szoci-

alista mozgalmat. Törekvéseit idegenkedve fogadták a párt vezetői, s a korábban igen aktív Szabó egyre inkább az elméleti tevékenység felé fordult. Ebben az időben lett a Fővárosi Könyvtár igazgatója, s neki köszönhető a nemzetközi jelentőségű társadalomtudományi könyv- és folyóirat-gyűjtemény megalapozása, valamint a fiókkönyvtárak hálózatának kiépítése. Emellett 1904 és 1908 között egyik legfontosabb, nemzetközileg is műfajteremtő vállalkozása Marx és Engels válogatott műveinek kiadása volt. Szabó Ervin tett ugyanis először kísérletet az életművet bemutató, reprezentatív válogatás összeállítására. Több évig tartó munkájához segítséget nyújtottak a szocialista elmélet nemzetközi nagyságai, így többek közt Bernstein, Kautsky és Plehanov. Szabó a publikált szövegeket történetileg kezelte, s a kommentárokból, jegyzetekből kiemelte a magyar, illetve regionális vonatkozásokat. Az utóbbiak eszmeiségét nehezményezte a pártvezetés, s ezért, valamint az MSZDP választójogi politikáját kísérő fenntartásai miatt Szabónak megromlott a viszonya a párttal. 1910-ben néhány külföldet járt munkással együtt csoportot alakított a szindikalizmus hazai propagálására, de ez nem jelentett teljes szakítást. Változatlanul írt a párt elméleti folyóiratába, a *Szocia-*

lizmusba. Szindikalista felfogásának legtmörebb összefoglalását *A tőke és a munka harca* című munkája tartalmazza (1911).

Az első világháború kettős megrázkódást jelentett számára. Nemcsak a szociáldemokrata pártok többségében, de a szindikalisták zömében is csalódnia kellett, akik közül sokan lettek harsány antimilitaristákból lelkes honvédők. A háború első két évében figyelme főként elméleti kérdések felé fordult, magyarázatot keresett a háborúhoz vezető folyamatokra. 1915-ben írt *Gazdasági szervezet és a háború* című tanulmánya a nemzetközi imperializmusról szóló irodalom értékes darabja. 1916 őszén a front mindkét oldalán jelentkező béketörekvések őt is cselekvésre ösztönözték. Figyelemmel kísérte a zimmerwaldi mozgalmat, s itthon azzal próbálkozott, hogy egyelőre egy értelmiségi csoportot (többek közt Babits Mihályt és Lukács Györgyöt) közös lépésekre inspiráljon. Nagyobb hatást ért el az 1917 tavaszán az MSZDP-ben jelentkező, főleg fiatal szakszervezeti vezetőkől álló ellenzék körében. Az ez idő tájt Svájcban a zimmerwaldi mozgalom megbízottjaként hazatért Duczynska Ilona felvette vele a kapcsolatot, s ettől kezdve az illegális háborúellenes mozgalom szellemi irányítását ő vállalta magára. Ősszel ő kapcsolta össze a forradalmi szocialisták radikális ifjú értelmiségijeit a szocialis-

ta munkásmozgalom néhány, hozzá közel álló képviselőjével. Ennek a formálódó kölcsönösségnek utóbb jelentős szerepe volt az orosz forradalom érdekében kezdeményezett tüntetésekben, a tanácsmozgalom kezdeteiben, illetve az 1918. januári általános sztrájkban. Az akciókat követő letartóztatások során a nyomozóhatóságok a súlyosan beteg Szabó Ervin részességét is megkísérelték bizonyítani, de tanítványai nem vallottak rá. Jószerint halálos ágyán fejezte be nagy művét, a *Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban* című monográfiát. E kérdéssel már a Marx–Engels-kiadás előtt kezdett foglalkozni, a mű azonban csak halála után, Bécsben jelent meg az emigrációban élő barát, Jászi Oszkár gondozásában. Művének hatása jól érzékelhető többek közt Illyés Gyula *Petőfi*-életrajzában, valamint Móríc Zsigmond *Róza Sándor*ában.

Szabó Ervin az őszirózsás forradalom előestéjén halt meg, temetése napján a szervezett munkásság 10 perces munkaszünettel tisztelgett jelentős nevelőjének emléke előtt. Eszmei öröksége évtizedes viták tárgya volt kommunisták és szociáldemokraták között.

Kende János

SZABÓ IMRE

Szeghalom, 1877 – Budapest, 1928. február 1.

Az elemi iskola elvégzése után gazdaságokban dolgozott szülőhelye környékén, majd tízéves korában Békésen asztalosinasnak állt. Segédként a fővárosban keresett munkát, itt lépett be 1896-ban az asztalos szakszerveletbe. A szokásos külföldi szakmai továbbképzés során közelről megismerte München, Linz asztalosainak, ácsainak szakszervezeti tevékenységét.

Nemcsak olvasott és politikai vitákon vett részt, hanem az írásos propagandaanyagok szerkesztése is foglalkoztatta. A szorgalmas, jó szervező, agitálni is tudó 27 éves fiatalembert 1904-ben megválasztották a Magyarországi Famunkások Országos Szövetsége békéscsabai csoportjának elnökévé. Képességeire a szakszervezet központjában is felfigyeltek, és 1908-tól már a fővá-

rosban a famunkások országos szervezőbizottsága, azaz a féllegálisan működő szabadszervezet tisztviselőjeként alkalmazták. 1916-tól a Famunkás Szakszervezet titkáráként dolgozott, ez időtől az asztalosok elismert vezetője. Szabó Imre sokat írt a *Famunkások Szaklapjába*, s megírta a budapesti asztalosmunkások szervezkedésének történetét. Részt vett a munkásbiztosító fővárosi kerületi pénztára felügyelőbizottságának munkájában. A Tanácsköztársaság idején a Szövetséges Központi Intézőbizottság tagja volt és a diktatúra belső, szakszervezeti ellenzékéhez tartozott. Más szakszervezeti vezetőkkel együtt részt vett az ún. Abonyi utcai tárgyalásokon. Az itt részt vevők arra törekedtek, hogy a munkásság a kommün elkerülhetetlennek tűnő felszámolása után is megőrizhesse a Károlyi-korszakban elért polgári demokratikus vívmányokat. Szabó a diktatúra idején nem vállalt vezetői posztot. Peidl Gyula ún. szakszervezeti kormányában viszont elvállalta a népjóléti és munkaügyi tárcát, s a börtönbüntetésből neki is kijutott.

Az MSZDP 1919 augusztusi újjáalakuló kongresszusán Szabó Imrét beválasztották a pártvezetőségbe, amelynek 1924-ig maradt tagja. 1922 és 1928 között a szociáldemokrata párt nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselője volt. 1923 októberében

a nemzetgyűlés drágasági bizottságában élesen felszólalt a lakberek drasztikus, hétésszeres emelése ellen. Az ő tiltakozása is hozzájárult ahhoz, hogy az emelést csaknem a felére csökkentették. 1926 májusában ismertette a parlamenti frakciónak a hadügyminisztérium működését elítélő deklarációját. Mint a famunkások szakszervezetének egyik vezetője, fellépett az egységbontó törekvések ellen. A pártkongresszusokon többször tartott beszámolót a sajtóról. Az 1920-as években ő volt a *Népszava* felelős kiadója, majd 1927 januárjától egyik felelős szerkesztője is. A tényleges szerkesztésbe kevésbé folyt bele, szerepe inkább az volt, hogy mentelmi jogával fedezze a lapot az állandó hatósági zaklatással szemben. Szabó aktívan részt vett a munkássport szervezésében: nem a versenysport, hanem a tömegsport kérdései foglalkoztatták. Évekig ő töltötte be a Munkás Testedző Egyesület elnöki tisztét, és egyik kezdeményezője volt annak, hogy felépítsék a természetbarát-mozgalom évtizedekig nevezetes találkozási helyét, a nagyszénási turistaházat. A törékeny, halk szavú, kötelességét pontosan teljesítő munkásmozgalmi vezetőnek nem voltak nagyratörő tervei, számára az ügy szolgálta volt a fontos.

Sipos Péter

SZAKASITS ÁRPÁD

Budapest, 1888. december 6. – Budapest, 1965. május 3.

Kőfaragósegédből lett szociáldemokrata újságíró és politikus. Cipész édesapja a hazai szocialista mozgalom egyik úttörője volt. Korai halála után Árpádnak az MSZDP akkori legendás híru vezetője, Bokányi Dezső lett a gyámja. Az ő példáját követve lett kőfaragó, s amint felszabadult, ő vitte az építőmunkás-mozgalomba. Árpád hamarosan kitűnt íráskészségével. Munkatársa, majd

szerkesztője lett a szaklapnak, s egyúttal tagja a MÉMOSZ vezetőségének. Az MSZDP-ben a külső VI. kerületi és az angalföldi pártszervezet titkára. Az 1917. áprilisi ún. bizalmas kongresszuson keményen bírálta a párt választójogi politikáját. 1917 nyarától a villamosvasúti alkalmazottak szakszervezetének vezetője. Az új szövetség igen aktívan részt vett az 1918. januári

és júniusi általános sztrájkban, ezért 1918 nyarán szaklapjukat betiltották, magát Szakasitsot is letartóztatták, majd büntetőszázadba vonultatták be.

A polgári demokratikus forradalom győzelme után tagja lett a Budapesti Munkástanácsnak, és 1918 decemberétől belső munkatársa a *Népszavának*. A Tanácsköztársaság idején a Belügyi Népbiztosság osztályvezetőjeként dolgozott. A tanács hatalom megdöntése után ismét újságíró és szerkesztő. 1920 és 1923 között több ízben letartóztatták, s mintegy két évet töltött börtönben. 1925 és 1928 között a MÉMOSZ elnöke, 1925-től 1948-ig megszakítás nélkül tagja az MSZDP, illetve az SZDP vezetőségének, 1927/28-ban a párt ügyvezető titkára. Emellett jelentős irodalmi és publicisztikai munkásságot folytat.

A jobboldal hazai előretörése, a fasiszmus nemzetközi térhódítása fogékonyabbá tette a korábban általa is szigorúan elítélt kommunista törekvések iránt. A munkáspártok egységén alapuló népfrejtőpolitikában reális lehetőséget látott e fenyegető tendenciák visszaszorítására, és amikor 1938 végén a párt főtitkára, majd 1940 elején a *Népszava* főszerkesztője lett, teret engedett minden antifasiszta erőnek. Az összefogás eredménye volt a *Népszava* híres 1941 karácsonyi száma. Az ún. függetlenségi mozgalmat lefejező 1942 tavaszi letartóztatási hullám Szakasitsot is elérte, s bár csak rövid ideig volt fogságban, főtitkári posztjáról le kellett mondania. Az ország német megszállása után illegalitásba vonult, s ő lett a föld alá szorított antifasiszta erőket tömörítő Magyar Front elnöke. 1944 októberében tárgyalt és megállapodott Kállai Gyulával a két munkáspárt jövődő együttműködéséről. Október 11-én Tildy Zoltánnal felkereste Horthy Miklós kormányzót, s átnyújtotta a Magyar Front memorandumát. A nyilas hatalomát-

vétel után ismét bujkálni kényszerült. A felszabadulás után ő lett az SZDP főtitkára, majd nemzetgyűlési képviselő és a koalíciós kormányok államminisztere. Elnöke volt a budapesti Nemzeti Bizottságnak, majd a főváros törvényhatósági bizottságának.

Híve volt a két munkáspárt hosszú távú akcióegységének s a szociáldemokrácia önállóságának. A lehetséges fúzió körüli 1947/48-as pártviták során a feltétlen egyesülés hívei kész helyzet elé állították: távol-létét kihasználva nélküle folytatták az egységről a zárótárgyalásokat, s a külföldről hazatérő Szakasits Árpád végül is vállalta a kikényszerített egyesülést. Így lett 1948 júniusában – gyakorlati funkció nélkül – az MDP elnöke, és 1948 augusztusától 1950. április 24-i lefogatásáig az ország államfője. Ekkor feleségével együtt tartóztatták le, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Csaknem hat évet töltött fogságban, jó-részt magánzárkában. Börtönében naplót vezetett, ami fontos forrása nemcsak a törvénytelen repressziók történetének, de egyúttal torzója egy el nem készült emlékiratnak. Fogsága idején hunyt el felesége, akit épp csak meghalni engedtek ki a börtönből. A meghurcolásokból kijutott családjának. 1955 végéig fegyházban volt testvére, Szakasits Antal és veje, Schiffer Pál is. Rehabilitációja ellentmondásos volt, 1958-ban lett ismét országgyűlési képviselő és az Elnöki Tanács tagja. Lényegében csak társadalmi és nem politikai tisztségeket töltött be. Így volt a Magyar Béketanács és az Újságíró Szövetség elnöke. Jelenléte a közéletben inkább szimbolikus volt, azt kívánta reprezentálni, hogy az 1956-ban alakult MSZMP megtestesíti magában a két áramlat egységtörekvéseit.

Kende János

SZALAI SÁNDOR

Budapest, 1912. október 22. – Budapest, 1983. május 18.

Apja, dr. Szalai Emil jogtudós, a *Jogállam* című jogtudományi folyóirat szerkesztője, a Magyar Iparművészeti Társulat jogásza.

Maga Szalai Sándor a lipcsei, a majna-frankfurti, majd – Hitler hatalomra kerülése után – a zürichi egyetemen végezte egyetemi bölcsészettudományi tanulmányait. Doktori disszertációját 1934-ben filozófia és pszichopatológiai témakörben védte meg. 1934 és 1935 között a zürichi egyetemi klinikán mint pszichológus kutató dolgozott. 1935 végén hazajött Magyarországra. Még 1930-ban – érettségi után – lépett be a szociáldemokrata pártba.

1935–1939 között a *Pester Lloyd* budapesti napilap szerkesztője. 1944-ig különböző könyvkiadónál dolgozott mint lektor, illetve mint irodalmi és tudományos vezető. 1936-tól a *Népszava* külső munkatársa, valamint a Munkás Akadémia társadalomtudományi szakosztályának vezetője volt. 1946-ban – többek között – Mónus Illés és Radnóti Miklós emlékére írta meg a *Társadalmi valóság és társadalomtudomány* című munkáját.

A háború alatt munkaszolgálatos volt, 1944-ben a jugoszláviai Borba kényszer-munkára vitték, majd 1944 októbere és 1945 januárja között a Vörös Hadsereg tolmácsaként dolgozott.

1945. március végén – az SZDP Főtitkarságának megbízásából – megszervezte a külpolitikai és nemzetiségügyi osztályt, 1946 tavaszán a vidéki pártsajtót irányító sajtóosztály, majd az Értelmiségi Titkarság vezetője volt. Szociológiát tanított a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen, 1948 és 1950 között az egyetem szociológia tanszékének élén állt, s itt hozta létre az első hazai szociológiai kutatóintézetet, Társadalomtudományi Intézet néven. Paradox módon Szalai saját szakterülete, a szocioló-

gia ekkoriban a Szovjetunióban burzsoá tudománynak minősült, ő mégis minden alkalmat megragadott arra, hogy a szovjet tudomány eredményeit felidézze.

1946 és 1948 között a Külügyi Intézet diplomataképző tanfolyamát vezette. A Külügyminisztériumban az igazolóbizottság elnöke s a Bárdossy-per politikai ügyésze volt. Vádbeszédét – Horváth Zoltán Imrédy perében elmondott beszédével együtt – önálló kiadványként jelentette meg a Szociáldemokrata Párt.

Az SZDP PB 1946. július végi ülésén a zsidókérdés tanulmányozására és a párt álláspontjának kidolgozására kiküldött különbizottságban – Kéthly Anna, Marosán György, Bán Antal és Erdődy János mellett – dolgozott. Szociáldemokrata elméleti broszúrákat írt, külön kötetben kiadták a modern szociológiáról szóló előadás-sorozatát, s 1948-ban megjelent *Bevezetés a társadalomtudományba* című munkája. Szalai Sándor 1945–1948 között gyakran és élesen polemizált a kommunista teoretikusokkal (Lukács György, Fogarasi Béla, Rudas László) a filozófia, a társadalomtudomány, a szocializmus elméleti kérdéseiről. Felrótta a polgári filozófiáról alkotott sommás ítéleteiket. Rudast a filozófiai idealizmusról képviselt leegyszerűsítései miatt marasztalta el. Nem vonta kétségbe Lenin elméleti munkásságának jelentőségét, de határozottan elutasította a „leninizmus” terminológiát. Kevesellte a Szociáldemokrata Pártban folyó elméleti munkát, ami nyilván azzal is összefüggött, hogy Szabó Ervin és Kunfi Zsigmond idejében „elő lehetett adni revizionista, reformista vagy éppen újkantiánus »Marx-változatokat« anélkül, hogy az azonnal tragikus hatással lett volna a mozgalomra. Baj akkor lett, amikor a mozgalomból eltűntek a nagyformátumú, átütő erejű teoretikusok” – írta 1947-ben.

1949-ben az MTA levelező tagja, 1949-től a történeti és társadalomtudományi szakosztályban a szociáldemokrata hagyományokat képviselte, és szorgalmazta a vidéki intézethálózat kiépítését. 1950 és 1956 között politikai okokból szünetelt a tagsága, rendes tag 1970-ben lett.

1950. június 15-én őrizetbe vették több társával együtt, akikkel az SZDP volt külpolitikai osztályán dolgozott. Fogvatartóinak az volt a véleménye, hogy ott az angol titkosszolgálat részére készítettek kémjelentéseket. A Szakasits Árpád és nyolc társa ellen indított per ötödrendű vádlottjaként – ugyanazon vádpontok alapján, mint Horváth Zoltánt, folytatólagosan elkövetett kémkedés és a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel címen – Szalai Sándort 1950. november 24-én első fokon életfogytiglani fegyházbüntetésre és teljes vagyonelkobzásra, 10 évi hivatalsztésre és politikai jogvesztésre ítélték. A Legfelsőbb Bíróság 1950. december 11-én másodfokon megismételte ezt az ítéletet. Szalai 1955. március 29-én szabadult, 1956. június 27-én a Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta.

1957 tavaszától 1962-ig az Egyetemi Könyvtár tudományos főmunkatársa, 1962-

től a Veszprémi Vegyipari Egyetem címzetes egyetemi tanára, a tudományszervezés előadója. 1964-ben megbízást kapott a bécsi Társadalomtudományi Központtól a nemzetközi időmérleg-kutatás vezetésére, majd fél évre vendégprofesszornak hívták a Massachusetts Institute of Technologyra. 1966-tól hét éven át New Yorkban dolgozott az ENSZ Kutatási és Oktatási Intézete, az UNITAR kutatási igazgatóhelyetteseként.

1972-től a Marx Károly Közgazdaság-tudományi Egyetem tanára, és októbertől az MTA Tudományszervezési Csoport tudományos tanácsadója, 1977-től az ELTE tanszékvezetője. Tagja volt a Nemzetközi Szociológiai Társaság Tanácsának, az UNESCO mellett működő Nemzetközi Társadalomtudományi Tanács Összehasonlító Társadalomkutatási Állandó Bizottságának.

1978-tól a Magyar Szociológiai Társaság (alapító) elnöke. Szociológiai munkásságáért több ízben kitüntették. Mintegy 100 tudományos munkája jelent meg magyarul és idegen nyelveken.

Kádár Zsuzsanna

SZALMÁS PIROSKA

Budapest, 1898. augusztus 7. – Budapest, 1941. augusztus 13.

Apja újságíró volt, az Est-lapok kiadóvállalatának munkatársa. Piroskát korán megnyilvánuló tehetsége a zenei pálya felé vonzotta. A Zeneakadémián Thomán István, Kodály Zoltán, Bartók Béla és Weiner Leó tanítványaként zongoratanári diplomát szerzett és néhány évig zenetanárként működött, de nem elégítette ki érdeklődését a magántanítványokkal való foglalkozás. Jól beszélt németül, franciául, angolul, később több kórusmű szövegét is lefordította.

1929-ben került kapcsolatba a munkás kulturális mozgalommal. Kezdetben munkáseelőadásokon lépett fel zongoraművészként, Bartók, Kodály, Debussy műveit játszotta, s a rendezvényeken megismerkedett a munkáskórusok munkájával. Felkeltették érdeklődését az avantgárd ihletésű szavalókórusok, melyeket Ascher Oszkár és Kassákné Simon Jolán révén ismert meg. Az ifjúmunkások felkérésére 1930-ban alakította meg kamarakórusát, amelynek sze-

repe és felépítése eltért a hagyományos nagy létszámú munkáskórusokétól és közelebb állt a német avantgárd, ún. agitprop-gruppék stílusához.

Szalmás Piroska „népdalkórusa” a szocialista agitációs művészeti csoportok szerepét kívánta betölteni. „Népdalai” kamarakórusra írt, aktuális mozgalmi dalok voltak, amelyeken egyaránt érződött a korabeli színpadi és filmzene, valamint a német politikai kabaré és a mozgalmi kórusirodalom hatása.

Népdalkórusa bemutatott egyfelvonásos jeleneteket, szcenírozott dalműveket is. Tevékenysége újszerű jelenség volt a magyar kórusmozgalom egészében. A szavalókórusokkal való rokonsága okán 1930-ban csatlakozott az MSZDP hivatalos kulturális szervezetéhez, a Szavalókórusok Országos Központjához. Szakasits Árpád mindvégig támogatta munkáját. Miután a belügyminiszter 1933-ban betiltotta a kórusközpontot, a Szalmás-kórus mint a Magántisztviselők Szövetségének Dalkara, tagja lett a Magyarországi Munkásdalogyalek Szövetségének. Szalmás Piroska elsősorban mint

szervező személyiség tűnt ki a korabeli kórusvezetők közül. Érzékeny művészegénység volt és ugyanakkor megnyerő ember is, aki korábbi zenepedagógusi tapasztalatait felhasználva tudott foglalkozni a zeneileg képzetlen fiatalokkal is. Szalmás Piroska nem kórusfeldolgozásai, hanem kórustehermentő tehetsége révén lett a munkás kulturális mozgalom kiemelkedő alakja. Tanítványai általa lettek zenészerető és zeneértő emberek.

A Szalmás-kórus rendszeresen szerepelt dalostalálkozókon, munkásrendezvényeken, és tagjai az ismert kórusművek mellett sokszor énekelték Szalmás Piroska kórusfeldolgozásait. Bemutatkoztak a Magyar Rádióban, és országosan is ismertek lettek. Tízéves jubileumukat 1940-ben a Magdolna utcai Vasas Székházban ünnepelték, évfordulójukra albumot jelentettek meg.

Szalmás Piroska agyvérzés következtében halt meg. Kórusának vezetését Justus György vette át.

Kővágó Sarolta

SZÁNTÓ KOVÁCS JÁNOS

Hódmezővásárhely, 1852. április 27. – Hódmezővásárhely, 1908. június 9.

Életének döntő hányadát kubikosként élte le. A katonai szolgálat letöltése után átmenetileg fogházőr és rendőr is volt, de miután a társaival szembeni hatósági szerep idegen volt tőle, visszatért a kubikosmunkához. Az 1890-es évek elején a fővárosi cipésszakegylet vidéki szervezőtevékenysége révén került kapcsolatba a mozgalommal, és 1892-ben már a helyi munkáskegylet elnöke volt. A három elemit végzett férfi kivételes tehetsége hamar megmutatkozott: nem csupán felolvasni tudta a szociáldemokrata propagandaanyagokat, hanem társainak meg is tudta magyarázni őket. Töretlen hittel, lel-

kesedéssel, megszállott hivatástudattal látta el feladatát. Alkata, személyisége, a hatalommal szemben többször kimutatott bátorsága révén ideális szociáldemokrata vezéregyeniséggé vált, olyanná, aki társaira is nagy hatást tudott gyakorolni.

Szántó Kovács az 1894. április 22-i vásárhelyi zendüléssel alapozta meg országos hírnevét. Egyletének összejövetelein az év elején már 500-700 fő jelent meg, s a gyűléseken jelentős szerepet játszott a dalárda. Az egyik februári nagygyűlés közel hétezer tömege aggasztotta a hatóságokat. A vásárhelyi szervezkedés hatására a

környező településeken is megélénkült a mozgalom, kiváltképpen Szentesen és Makón. A makóiak rendszeres kapcsolatot építettek ki a vásárhelyiekkel, ők is Szántó Kovácsot tartották elnöküknek. Óriási erőfeszítésekkel készültek az egész környéken május elseje megünneplésére. A hatóságok, beépített emberek révén, mindenről tudtak, és okkal tarthattak egy addig nem látott demonstrációsorozattól. A vásárhelyi rendőrség eltökélte a mozgalom felszámolását, ürügyet keresett Szántó Kovács letartóztatására. Provokatív céllal elkobozták az egyetlen könyveit. Amikor pedig Szántó Kovács kemény szavakkal követelte a szabálytalanul elkobzott könyvek visszaadását, letartóztatták. A letartóztatás után hívei megpróbálták kiszabadítani, s mivel ez nem sikerült, az összeverődő tömeg megostromolta a városházát. A hatóság fegyvert használt, melynek következtében többen megsérültek, egy ember pedig életét veszítette.

Szántó Kovácsot közel egyévi vizsgálati fogság után állították bíróság elé. Monstre pert rendeztek, 124 főt helyeztek vád alá, és akkori viszonyokhoz mérten is példásan szigorú ítéletet hoztak. Szántó Kovácsot ötévi börtönre, 500 forint pénzbüntetésre és 10 év hivatalvesztésre ítélték. Társai közül 25-öt ítélték el. 1899. október 8-án szabadult ki a szegedi Csillag börtönből, vagyis a vizsgálati fogsággal együtt öt évet és közel hat hónapot raboskodott. Az ítélet indoklásában kiemelték, hogy Szántó Kovács tudatosan vallotta magát nemzetközi szociáldemokra-

tának, és a gyűléseken a vagyonos osztály ellen izgatott. A példátlan ítéletben tehát egy eszmét ítélték el, ugyanakkor Szántó Kovács nem a politikai vétségeiért szokásos fogházbüntetésben részesült, hanem a köztörvényeseknek kijáró lényegesen szigorúbb börtönt kapta.

Szántó Kovács János a mozgalom mártírává vált. A bíróság előtti öntudatos magatartásával, bátran vállalt elvhűségével példátlan hírnévre tett szert az MSZDP-ben. A pártvezetőség ezt messzemenően ki is használta. Sajtótermékek, propagandaanyagok rendre foglalkoztak érdemeivel. Szellemét azzal is éltették, hogy évekig folytattak gyűjtéseket itthon és külföldön is családja számára. Ez az eseménysor tette őt tulajdonképpen a hazai szociáldemokrata, de főként a paraszmozgalom kiemelkedő egyéniségévé. Kiszabadulása után változatlan hittel és elszántsággal kívánt mindent ott folytatni, ahol abbahagyta. Hú maradt az MSZDP-hez, nem csatlakozott más irányzatokhoz, ám az ő harcok, forradalmi ihletettségű egyénisége nehezen volt beilleszthető az MSZDP óvatos politikájába. Nevét sokáig zászlóként használták, példaként emlegették, de személyére már nem tartottak igényt. A börtönviselt férfi csalódottsággal, ám a szociáldemokrácia jövőjébe vetett erős hittel folytatta a kubikosmunkát. Taligát letéve érte őt a halál, azok által is részben elfeledve, akikért a legnagyobb áldozatot hozta.

Farkas József

SZÁVA ISTVÁN

Budapest, 1907. augusztus 2. – Budapest, 1970. június 4.

Értelmiségi családból származott. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen 1929-ben politikai okokból kénytelen volt megszakítani tanulmányait. Nyelvtanárnak készült, ám élete útja más irányba kanyaro-

dott. A társadalmi problémák iránt érzékeny, a szocialista eszméket tanulmányozó egyetemista ugyanis elkötelezte magát a szocialista mozgalom iránt: 1927-ben belépett az MSZDP-be. 1933-ban a *Népszava* munka-

társa lett. Az újságírás és a politikai munka mellett folytatta 1926-ban elkezdett írói tevékenységét is. A természettudományok nagy alakjairól írt ifjúsági regényeivel vált népszerűvé.

Az 1944. március 19-i német megszállást követően a betiltott SZDP-vel együtt ő is illegálisba kényszerült, és bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba. Az 1944 szeptemberében-októberében zajló munkáspárti tárgyalásokba őt is bevonták. Az SZDP és az MKP közeledését, együttműködési megállapodásának aláírását támogatta, a viszony rendezését a jövőben történelmi lépékűnek és jelentőségűnek ítélte.

Az 1945. január 16-án a Magdolna utcai Vasas Székházban megválasztott hétagú Ideiglenes Intézőbizottságnak (IIB-nek) egyik alapítója, s így fontos szerepet játszott az SZDP legalizálásában. A párt január végi felhívásának megszövegezésében is részt vett. Ebben ismertették először legálisan az október 10-én aláírt megállapodás főbb elveit. Január végén Bán, Marosánnal együtt, Szávát Debrecenbe irányította, hogy a fővárosi centrum nevében megteremtse a közvetlen kapcsolatot az 1944. december 21. óta ott működő SZDP-vezetőséggel. Február 10. táján, visszatérve a fővárosba, a *Népszava* megindításával bízták meg. Az 1945. február 18-án megjelent napilap felelős szerkesztője Száva István lett, aki ebben a minőségében a párt fennállásáig tevékenykedett. 1945 és 1948 között tagja volt a pártvezetőségnak és a politikai bizottságnak. 1947–1948-ban a *Kossuth Népe* főszerkesztőjeként is működött. Egyetemi tanulmányait is csak ekkor fejezhette be; 1947-ben megszerezte magyar–francia–német szakos tanári diplomáját.

1945 elején tagja lett a Budapesti Nemzeti Bizottságnak és a fővárosi ideiglenes törvényhatósági bizottságnak, majd az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, valamint a Magyar–Jugoszláv Társaság intézőbizottságá-

nak. A Nemzetgyűlésben és az Országgyűlésben is képviselő. Az ellenállási mozgalomban kifejtett tevékenységeért 1948-ban megkapta a Magyar Szabadság Érdemrendet.

A sajtóban a propaganda területén hasznosította tudását, gazdag, széleskörű ismereteit, elsősorban nem az elmélet, hanem a gyakorlati munka kérdéseinek megvilágításában. A pártban a különböző csoportok vitáiban Száva általában az ún. baloldaliak oldalán állt, ám nem tartozott az ultraradikálisok közé. A munkáspártok egyenrangú partneri kapcsolatának, együttműködésének messzemenően híve volt, s noha a kommunisták által erőltetett egyesülést korainak ítélte, megvalósítása elé nem gördített akadályokat.

Száva Istvánt átvették az egyesült pártba, az MDP-be, de vezető testületbe nem választották be. 1948–1950-ben a MUOSZ ügyvezető elnöke. Politikai, újságírói karrierje 1950. augusztus 15-én tört meg, amikor letartóztatták, és a Budapesti Büntetőtörvényszék ugyanazon év november 25-én, koholt vádak alapján tizenöt év fegyházra ítélte, amelyet a Legfelsőbb Bíróság 1951. január 12-én jóváhagyott. Államellenes szervezkedéssel és kémkedéssel vádolták. 1955-ben szabadult, 1956. augusztus 9-én rehabilitálták. Ezt követően visszatért a sajtó és az irodalom területére, a *Hétfői Hírek* főszerkesztőjévé nevezték ki. 1956 után visszavonult a politikától. Idejének nagy részét ifjúsági regények írásának szentelte, könyvei sorra jelentek meg: *A szirakuzai óriás* Arkhimédész életéről 1959-ben; *Egyedül a halál ellen*, amely Semmelweis Ignácról szól, 1963-ban; az *Apa és fia*, amely a két Bolyai életét dolgozta fel, 1967-ben; *A nagyságos fejedelem* II. Rákóczi Ferencről íródott, s 1969-ben jelent meg.

Strassenreiter Erzsébet

SZEDER FERENC

Szentese, 1881. január 31. – Budapest, 1952. június 12.

Agrárproletár szülei a cselédsorsnál aligha szánhattak jobbat érdeklődő, jóeszű, szorgalmas, ám elégedetlenkedő fiuknak. Apja is tagja volt a helyi földmunkásszövetségnek, amelybe 15-16 évesen ifjabb Szeder Ferenc is belépett. A családban és az ismerősök körében élénken figyelték Szántó Kovács pörét. Szeder Ferenc 1896-tól számítja földmunkásszervezeti tagságát. Már ekkor rölapokat osztogatott, plakátot ragasztott, gyűlésekre, összejövetelekre járt, sőt már fel is szólalt, s írogatott a *Földművelőbe*. Sihederként „sikerült” megismerkednie a csendőrséggel, a börtönnel is.

Az 1890-es évek végén Budapestre került, alkalmi munkából élt. Volt rakodó, téglagyári munkás, majd a kubikosságnál kötött ki. Tipikus autodidakta: rengeteget olvasott, örökké betűéhsége volt. Előfizette a *Huszádik Századot*, a *Szocializmust*, de olvasta Darwin, Bölsche, Hackel munkáit is. Nagy becsben tartotta a Szabó Ervin-féle Marx-válogatást. Tíz évig kubikoskodott, főleg Ausztriában, Csehországban, s maradt ideje az önképzésre. 1910-ben megpályázta a miskolci párttitkárságot, ahol Takács József ajánlotta a pártvezetőségnek. Nagy lelkesedéssel fogott munkához. Függetlenített párttitkárként (keresete megegyezett a szakmunkásokéval, azonban nem fenyegette a munkanélküliség) a mozgalom minde-nese volt. Röpiratírás, szervezés, rendszeres agitáció, gyűlési beszédek, plakátragasztás, *Népszava*-kézbesítés, bérmozgal-mak szervezése, különféle személyes ügyek intézése, kérvényezés a városi hivataloknál stb. 1914-ben a kerületi munkásbiztosító tisztviselője lett. Az első világháborúban megsebesült, s mint hadirokkant került vissza a megyébe. 1919 februárjában a termelés zavartalan biztosítására szólította fel a mezőgazdasági munkásságot. Március

23-án beválasztják a háromtagú megyei direktóriumba. Amikor a csehszlovák csapatok elfoglalták Miskolcot, Szedert letartóztatták, s Theresianstadtba internálták. 1919 őszén az ellenforradalmi különítmények elől menekülnie kellett, s az Alföldön bujkált.

Mozgalmi tevékenységében 1920-ban új szakasz kezdődött. Megválasztották a Földmunkás Szövetség országos titkáranak; itt húsz éven át volt választott vezető. Ebben a minőségében is elsősorban a mezőgazdaság kérdéseivel foglalkozott, s a Szociáldemokrata Párt egyik meghatározó agrárpolitikusa lett. 1922-ben két helyen, Hódmezővásárhelyen és Békéscsabán választották meg országgyűlési képviselőnek. Ez utóbbi városban nyílt szavazáson több ezer szavazattal győzte le ellenfelét. 1926-ban, miután korteseit letartóztatták, nem kis hatósági nyomás mellett buktatták meg Bud János akkori pénzügyminiszter érdekében. 1931-ben és 1939-ben ismét országgyűlési képviselő (Pest-környék munkásai választották meg).

Az 1920-as években számos memorandumot nyújtott be Nagyatádi Szabó István, Mayer János kisgazda minisztereknek újabb földreform kidolgozásáról, a közmunkák megindításáról, a földmunkásság helyzetének átfogó vizsgálatáról. A belügyminiszternél a földmunkásszervezetek üldözése, lapjaik betiltása ellen tiltakozott. Sajtóvétség miatt többször is bebörtönöztek, amikor éppen nem volt parlamenti képviselő.

Parlamenten beszédeiben is elsősorban a mezőgazdaság kérdéseivel foglalkozott. Mindvégig támatta a Nagyatádi-féle földreformtörvényt. 1922-ben pl. szót emelt a kormányzó azon jogköre ellen, hogy köztisztviselőknek földet adományozzon. Mélyreható és gyökeres földreformot, a hitbizományok

megszüntetését, a nagybirtok felosztását, a kisbirtok támogatását és növelését követte.

Három pártkongresszuson (1922, 1924, 1925) ő volt a mezőgazdasággal, a földbirtokreformmal, a földmunkásmozgalommal kapcsolatos kérdések előadója. Az MSZDP 1928-as, XXV. kongresszusán választották be a pártvezetőségbe, melynek 1947-ig tagja maradt (az 1929-es évre kihagyták). 1936 novemberében a titkárság vidéki osztályának vezetője lett, 1942 augusztusa elején pedig a pártválasztmány Szakasits Árpád helyett Szeder Ferencet választotta meg főtitkárnak.

Funkciójához hozzátartozott a rendszeres országjárás. Többször megfordult a visszaszatolt területeken, s igyekezett ott is megteremteni a szociáldemokrata szervezkedés feltételeit. Egy kolozsvári nagygyűlésen 1943-ban a demokratikus Magyarország megteremtését körvonalazta, de az 1918-as

összeomlás megismétlődése nélkül. Szeder szívesen vett részt a kisgazdapárttal folytatott 1943. augusztusi tárgyaláson, s üdvözölte a megállapodást.

A felszabadulást követően tagja lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, a Nemzeti Főtanácsnak, majd az országgyűlésnek 1948. április 26-ig. 1945-ben mint főtitkár-helyettes működött a vezetésben. Mivel korábban sem értett egyet az MKP-val való együttműködéssel, szembefordult az egyesülési törekvésekkel. Bár Peyert nem követte, ő is a kizártak listájára került. Egy 1948. februári személyi lap adatai szerint 2300 Ft fizetése volt, s a feleségével közös családi ház képezte vagyonát. 1948-ban képviselői tiszteletdíját is elveszítette, majd 1950-ben letartóztatták, s életfogytiglani börtönre ítélték. A börtönben halt meg, talán megölték.

Varga Lajos

SZÉLIG IMRE

Szigetvár, 1903. január 27. – London, 1968. július 17.

A Somogy megyei kisiparos apa és földművescsaládból származó anya gyermeke a négy polgári elvégzése után lakatosnak tanult, majd a fővárosban keresett munkát. 1920-ban tagja lett a Magyarországi Vas- és Fém munkások Szövetségének, s munkahelyein, a különböző kisebb műhelyekben, nagyobb üzemekben bizalmi lett. Az MSZDP-hez 1923-ban csatlakozott, a kisérti szervezet tagjaként. A helyi párt-szervezetben hamarosan bevéasztották a vezetőségbe, majd a községi választásokon a képviselő-testületbe is. 1938-ban a csepe-li pártszervezet titkári tisztét töltötte be, a következő évben pedig a Pest környéki Végrehajtó Bizottság titkárává választották. A párt alkalmazottjaként közismertté vált a mozgalomban. Az ország német megszállása után a Gestapo fogságába került, de sze-

rencsésen kiszabadult, és ezt követően illegálításba vonulva kapcsolatot teremtett az ellenállási mozgalommal. A Pest környéki betiltott szervezetek tagjai között szervezte az antifasiszta harcot.

1945 januárjában kilépve az illegálításból, azonnal bekapcsolódott a pártmunkába. Szervezői készségét és tapasztalatait a párt-vezetőség ezen a területen igyekezett kamatoztatni. Az SZDP Pest-környéki és Pest megyei titkárságának vezetésével bízták meg, ugyanakkor delegálták a Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyei törvényhatósági bizottságba, továbbá Pest Vármegye Földbirtokrendező Tanácsának elnöki posztjára is, így részese lehetett a földreform lebonyolításának. Április elejétől nemzetgyűlési képviselőként tagja a törvényhozó testületnek. Az 1945. novemberi és az 1947. augusztusi

nemzetgyűlési, illetve országgyűlési választások eredményeként ismét képviselő.

A pártban is előrelépett: az 1945. augusztusi XXXIV. és az 1947. január-februári XXXV. kongresszuson bevásztották a 21 tagú vezetőségbe, majd a szűkebb politikai bizottságba. A pártközpontban 1945 második felétől a szervezési osztályt irányította, majd a szervezési főosztályt vezette.

Mozgalmi munkája során hamar szembe került a szociáldemokrata-ellenes politikát folytató MKP-vezetőkkel, aktivistákkal. Az önálló és független SZDP híveként támogatta a munkáspárti együttműködést, de ragaszkodott a korrekt és őszinte, az érdekközösségre alapozott akcióegység-politikához, s nyíltan elítélte a másik párt többségre törekvését. Személye egy idő után az MKP célpontja lett. SZDP-beli hívein keresztül az MKP elérte, hogy a Fővárosi V. B. elhíresült 1947-es szilveszteri határozata név szerint Szélig Imrét nevezte meg mint a jobboldal vezéralakját, s követelte háttérbe szorítását. Ezután már nem érte váratlanul őt, hogy az 1948. február 18-i sportcsarnoki összehívott ülésen a több mint negyven kizárt, lemondott, lemondatott funkcionárius között az ő neve is szerepelt. Ezt követően a pártból is kizárták. Képviselői mandátumától április 28-án fosztották meg.

Az év közepén – követve hívét – elhagyta az országot, s bekapcsolódott a Bán Antal által már megindított pártszervezkedésbe. 1948 augusztusában létrehozták az MSZDP külföldi képviselőit, amelyet a következő évben a Szocialista Internacionálé is elismert. Szélig a szervezet vezetőségének tagja és titkára, majd Bán Antal 1951 augusztusában bekövetkezett halála után elnöke lett. Az első években Svájcban, majd – az angol Munkáspárt segítségével – Londonban telepedett le, s onnan irányította az emigrációs pártot. Szélig Imre közel húsz éven át volt a BBC munkatársa, a *Munkásrovat* vezetője. A párt elnökeként a szocialista mozgalom nemzetközi fórumain, az SZI konferenciáin

és kongresszusain képviselte a magyar emigráns szociáldemokrata mozgalmat. 1949 és 1957 között ő szerkesztette és adta ki a *Szociáldemokrata Népszavát* Londonban. Az emigrációban is hű maradt a szocialista eszméhez, s elutasított mindenfajta párt- és politikai szövetséget, amelynek feltetele a szociáldemokrata elvekről való lemondás lett volna. A konzervatív, profasiszta magyar emigrációs csoportoktól mereven távol tartotta az MSZDP-t. Engesztelhetetlen ellenfele maradt a kommunista elméletnek és gyakorlatnak, s élesen bírálta a szovjet rendszert, a szovjet vezetés politikáját is.

Mindvégig élénk figyelemmel kísérte a hazai eseményeket, s az ötvenes évek közepétől kibontakozó enyhülési folyamatok reményeket keltettek benne is. 1956. október 30-a körül örömmel üdvözölte az SZDP újjászületését, s a 31-én megalakult 21 tagú pártvezetőségbe és a héttagú elnökségbe, távollétében, őt is bevásztották. Szélig Imre az események hírére Bécsbe érkezett, itt találkozott először november 1-jén Kéthly Annával, a párt elnökével, aki az SZI Iroda ülésére szintén odautazott. November 4-én Kéthlyvel együtt New Yorkba, az ENSZ székhelyére repült, hogy a Nagy Imre-kormány nevében a főtítkárral tárgyaljanak, és elérjék a BT, illetve a közgyűlés összehívását és a szovjet csapatok kivonását. 1956 végén a Strasbourgban létrehozott Magyar Forradalmi Tanácsnak Kéthly mellett Szélig Imre is tagja lett.

Fő munkaterülete azonban továbbra is a szociáldemokrata emigráció, az emigráns párt irányítása maradt. 1958-ban lemondott Kéthly javára az emigráns szervezet elnöki tisztéről, és a párt főtítkáráként dolgozott tovább. Az 1957 és 1963 között havonta megjelentetett *Népszavában* Szélig sok elméleti töltetű, mozgalmi problémákkal és a párt múltjával foglalkozó cikket publikált. Aktív munka közben ragadta el a halál.

Strassenreiter Erzsébet

SZENDE PÁL

Nyírbátor, 1879. február 7. – Szinérváralja, 1934. július 15.

Társadalomtudós, polgári radikális, majd szocialista politikus. Jómódú értelmiségi családból származott, édesapja orvos, édesanyja földbérlo leánya volt. Gondos nevelésben részesült. Tanulmányait szülőhelyén, majd Nyíregyházán végezte és Budapesten folytatott jogi tanulmányokat. Alakuló világszemléletében meghatározó volt a marxizmus hatása, de befolyással volt rá a nagybátyjának, a jeles történésznek, Acsády Ignácnak a munkássága is. Még diákként munkatársa volt a Mandelló-féle *Közgazdasági Lexikonnak*, majd publikálni kezdett a *Huszedik Században*; innen datálódott szoros, életre szóló barátsága Jászi Oszkárrel. 1904-ben szerzett ügyvédi oklevelet, s rövid praktizálás után 1908-ban az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület titkára, később főtitkára lett (1918-ig). Emellett aktív szerepet játszott a Társadalomtudományi Társaságban, a választójogi mozgalmakban. Írásai, pl. nagy feltűnést keltő Werbőczy-tanulmánya, s könyvei, mint az *Önálló vámterület és osztályharc* vagy *A magyar adórendszer igazságtalanságai*, illetve közéleti tevékenysége alapján a szociáldemokraták egyik legközelebbi harcostársuknak tekintették őt. Jászi találóan minősítette barátját szabad szocialistának, amivel azt kívánta jelezni, hogy az eszmei rokonság ellenére néhány lényeges konkrét probléma más megítélése tartja távol őt az MSZDP-től. Ilyen volt az agrárkérdés, amelyet Szende a demokratikus földreform útján vélt megoldhatónak; érzékenyebb volt a nemzeti problematika iránt, mint a szociáldemokraták. Ennek ellenére gyakran dolgozott a szocialista sajtóban. Amikor 1914-ben a Jászi vezetésével alakult Polgári Radikális Párt alelnöke lett, ezt a szerepvállalását kifejezetten rossz néven vették tőle az MSZDP-ben. 1914/15-ben katonai szolgálá-

tot teljesített a keleti fronton. Leszerelése után az adórendszert tanulmányozta, s ezen keresztül vizsgálta a háborús gazdaságot (*Háborús adópolitika*, 1917). Hevesen ellenezte a német érdekeket szolgáló ún. Mitteleuropa-koncepciót. A polgári demokratikus forradalom idején a Nemzeti Tanács tagja, majd Károlyi Mihály kormányában pénzügyi államtitkár, 1918. november végétől 1919. március 20-ig pénzügyminiszter. Tevékenységének fő célja Magyarország pénzügyi önállóságának megteremtése, s ennek érdekében többek közt nagyszabású hadi nyereségadót kívánt kivetni. E szándéka szembefordította a hazai tőkés körökkel. Szende miniszterként meglehetősen megértő volt a radikális munkáskövetelések iránt, ugyanakkor idegenkedve szemlélte a kommunisták tevékenységét, s a Tanácsköztársaság kikiáltása után, noha szakértelmét igénybe kívánták venni, semmiféle tisztséget nem vállalt. 1919. május elején Jászi Oszkárrel együtt Ausztriába távozott. Kezdetben, akárcsak Jászi, Károlyi Mihály legszűkebb köréhez tartozott, ám hamarosan csatlakozott a szociáldemokrata emigránsok Világosság-csoportjához. Ennek következtében lazultak korábbi kapcsolatai. Nem helyezte Jászi erőteljes kritikai magatartását a szocializmussal szemben, és Károlyi szimpatizálását sem a kommunistákkal. A húszas évek elején alapos elméleti matematikai és fizikai tanulmányokat folytatott, hogy a fizika forradalmának újdonságait szintetizálja a szocializmus elméletével. Vizsgálta az európai forradalmak kudarcának tapasztalatait, és az előterő szélsojboldali mozgalmakat, mintegy racionális magyarázatot keresve az irracionális tendenciák népszerűségére. Teoretikusként nagy tekintélyt szerzett a nemzetközi szociáldemokrata mozgalomban. Baráti, kö-

zeli munkatársi kapcsolatba került többek közt Karl Rennerrel, Otto Bauerrel, Léon Blummal, Jean Longuet-vel. Elméleti és oktatói tevékenysége mellett (rendszeres előadója volt az osztrák és a francia szocialista párt vezetőképző kurzusainak) segítette a Világosság-csoporthoz tartozó munkásszervezeteket az ún. utódállamokban, Ausztriában, Belgiumban és Franciaországban. Részt vett az Emberi Jogok Ligájának tevékenységében. Az 1934. februári bécsi munkásfelkelés veresége után Csehszlovákiába emigrált. Masaryk elnök több ízben fogadta,

és lehetőséget kínált neki tudományos munkásságának folytatására. Ekkor azonban már súlyos szívbeteg volt, s amikor rokona it meglátogatni Szinérváraljára utazott, egy újabb szívroham családja körében végzett vele. Halála után a *Századunk* című folyóirat különszámot szentelt emlékének, ahol Kautsky és Vandervelde méltatta szerepét a nemzetközi szociáldemokrata mozgalomban. Teoretikus munkássága az ausztrómarxizmus elméletét gazdagította.

Kende János

SZERDAHELYI SÁNDOR

Győr, 1884. április 12. – Budapest 1961. március 5.

Középiskoláinak elvégzése után tisztviselőként dolgozott. Még nem töltötte be a huszadik életévét, amikor belépett a Szocialista Diákok Szabadszervezetébe. Emellett tagja lett a Világosság Szabadgondolkodó Egyesületnek és az Alkoholelles Munkásszövetségnek, ez utóbbinak titkára és lapjának szerkesztője. Egy életre elkötelezte magát az újságírással. 1906 és 1920 között a Munkásbiztosító Pénztár tisztviselőjeként dolgozott.

A társadalmi problémák közül Szerdahelyi Sándor különösen nagy érdeklődéssel tanulmányozta a proletárgyermekek áldatlan helyzetét. A világháború után rengeteg gyermek maradt családfenntartó apa nélkül, s került rendkívül nehéz helyzetbe. Szerdahelyi ezen gyermekek felkarolását, nyomorának enyhítését vállalta feladatául. Kezdeményezésére – az 1913-ban Somogyi Béla által alapított Budapesti Gyermeküdülőhely Egyesület alapszabályainak átdolgozása után és az osztrák példa figyelembevételével – 1917. június 15-én megalakult a Magyarországi Munkások Gyermekbarát Egyesülete. A munkások saját erejükből teremtték meg a gyermekek fizikai és szellemi

adottságainak fejlesztéséhez szükséges anyagiakat, az egyesület működésének feltételeit. Ez nem jótékonyági egyesületként, hanem szociálpolitikai intézményként működött. Elnöke Matócs Jenő Géza, főtítkára Szerdahelyi Sándor volt. Lapját, a *Gyermekbarátot*, dr. Kármán Elemér bírószerkesztette, és Szerdahelyi adta ki. Az egyesület mindvégig az MSZDP eszméi, politikai befolyása alatt tevékenykedett. 1918-ban országosan közel 100 csoportja működött. 1906-tól 1918-ig, csaknem másfél évtizeden át, Szerdahelyi számos könyvet írt – *Alkoholizmus és a forradalom*, *A gyermekkor kriminalitása*, *A lélektanról* (társszerzővel) –, melyekben ugyancsak a nehéz sorsú proletárgyermekek problémáiról értekezett.

Szerdahelyi a Tanácsköztársaság idején is folytatta gyermekvédő munkáját, s emellett elvállalta a *Munkaügyi Szemle* szerkesztését is. 1919 után fő tevékenységi területe a sajtó lett. 1920-ban bekerült a *Népszava* szerkesztőségébe, ahol elsősorban a kultúrával kapcsolatos híreket szerkesztette, majd a kultúrrovatot vezette.

Közben az MSZDP tudományos folyóiratában, a *Szocializmusban* is sok rövidebb-

hosszabb írása, cikke jelent meg. (1922-ben 16, 1923-ban és 1925-ben 12–12, a későbbi években 1–6 cikk.) Ezek között számos könyvismertetést írt (az *Anti-Dühring*től Szabó Dezsőn, Beer Maxon, Darwinon át Reichenbach Hans *Atom és világgegyetem* című művéig), hogy közelebb hozza a hazai és a világirodalom sok művét az érdeklődő olvasóhoz. Továbbra is érdekelte a társadalom és a gyermek viszonya, problémája. 1923-ban *A magyar gyermekvédelem nyomora*, *A háború következményei a családi életre*, *A szociálpolitikai intézményekről* című tanulmánya mutatta ezt. De érdekelték a magyar történelem közelmúltjának problémái és a napi politika irányítói is. 1922-ben *A mérleg nyelve – képzelődik* című tanulmányában Gömbös Gyula hatalmi ambíciójáról elmélkedett. Kedvenc témái közé tartozott a főváros élete; statisztikai adatsorok alapján tárta fel a súlyos szociális ellentmondásokat. Széles körű érdeklődését és ismereteit az oktatásban, a nevelésben, a felvilágosításban az SZDP érdekében kamatoztatta.

1930. június végén a MSZDP közszépi-
tikai havi folyóiratot indított *A Község* néven, amelynek szerkesztője Szerdahelyi Sándor lett.

Az 1930-as években megnőtt a *Népszava* kulturális rovatának jelentősége. Vezetője, Szerdahelyi Sándor vallotta: a kultúra az a terület, amellyel részt lehet venni az ellenforradalmi rendszer által emelt falon azzal, hogy a progresszív kultúra jeles képviselőinek jelentős munkáit ismertetik. A *Szocializmus* szerkesztőségi tagjaként rendszeresen is-

mertette a kultúrpolitikusok által elutasított, üldözött irodalmi, képzőművészeti, zenei, színházi alkotásokat.

A fasizmus ellen a fajelmélet tudományos cáfolatával küzdött, újságíróként bátran kitartott antifasiszta felfogása mellett. A *Népszava* – a háborúba lépést követő rövid szünet után – ismét fő legális propagálója lett az antifasiszta nemzeti összefogásnak, szorgalmazta azon gondolkodók együttműködését, akik hazafias, németellenes érzelmű írásokat tettek közzé. Mónus Illés javaslatára megindította az *Új világ a régi helyén* című sorozatot, amelynek szerzőgárdájában ott találjuk Gergely Győzöt, Kasztel Andrást, Szakasits Árpádot, Tolnai Györgyöt, Földes Mihályt, Száva Istvánt, Gosztonyi Lajost, Losonczy Gézát, Mónus Illést, Kéthly Annát, Takács Józsefet, Szerdahelyi Sándort is. A *Népszava* 1941-es karácsonyi számának ő is egyik szerzője. Ugyancsak részt vett az SZDP Mónus Illés irányításával 1942/1943 fordulóján elkészült munkatervének vitájában.

Szerdahelyi a felszabadulás után is első sorban a szociáldemokrata sajtó területén dolgozott, a kulturális rovat vezetője maradt. Írásaival aktívan szolgálta a magyar társadalom demokratizálását. A szélsőséges baloldali radikalizmustól mentesen, az együttműködés, a munkáspártok közötti harmónia híve volt. 1948-ban átvették az MDP-be, s átkerült a SZOT lapjává lett *Népszavához* is. 1952-ben nyugdíjazták.

Strassenreiter Erzsébet

TAKÁCS FERENC

Hódmezővásárhely, 1893. október 2. – Budapest, 1956. május 13.

Törpebirtokon gazdálkodó szülők gyermeke, kitanulta a kőművességet. 1908-ban belépett a Magyarországi Építőmunkások Or-

szágos Szövetségébe és az MSZDP-be. 1914 nyarán az első között hívták be katonának, s irányították a keleti frontra. Néhány

hónap múlva súlyosan megsebesült; 1916 végén hadirokkantként leszerelték. Hazatérve bekapcsolódott az MSZDP helyi szervezetének munkájába. 1918. november 1-jén tagja lett a hódmezővásárhelyi nemzeti tanács végrehajtó bizottságának. A Tanácsköztársaság alatt az egyesült párt városi titkáráként működött.

1919 szeptemberében letartóztatták, s a szegedi Csillag börtönben huszonnégy hónapon át vizsgálati fogságban tartották. Ez idő alatt felkészült a gimnáziumi érettségire, és megtanult németül. Szabadulása után rendőri felügyelet alá helyezték, ezért a megyei tanfelügyelő nem engedélyezte a magán érettségi vizsgát. A meghurcolások, az üldözések, a különböző retorziók nem távolították el a szocialista mozgalomtól. Kőművessegédként, majd 1924-től önálló kőműves kisiparosként dolgozott.

Külföldi példákat is figyelembe véve behatóan tanulmányozta a magyar mezőgazdasági viszonyokat, foglalkozott a mezőgazdaság átalakításának lehetséges módozataival. Az MSZDP agrárszakértőivel – közöttük Takács Józseffel, Szeder Ferencsel – a demokratikus földreformot, a nagybirtokrendszer felszámoló földosztást szorgalmazta. A húszas években a pártvezetőség megbízásából részt vett az agrárprogram-bizottságban.

Takács Ferenc az 1920–1930-as években a vásárhelyi MSZDP-ben és helyi közéletben egyre jelentősebb szerepet játszott. Az 1928-as választásokon – más szociáldemokratákkal együtt – bekerült a városi törvényhatósági bizottságba. 1931-ben létrehozta a Munkásotthon, ahol előadásokat tartottak, különböző tanfolyamokat indítottak, pl. az akkor népszerű eszperantó nyelvtanfolyamot. Itt működött a dalárda, a szakcsoportok közös könyvtára (mintegy másfél ezer kötet). 1932 februárjában az MSZDP városi szervezetének titkárává választották. Sokoldalú mozgalmi tevékenysége miatt sürösödtek ellene a hatósági retorziók. 1933-

ban, amikor a helyi ipartestület elnökévé választották, a miniszter felfüggesztette a testület önkormányzatát.

Az 1935-ös képviselő-választáson az MSZDP főlényes győzelmet aratott Vásárhelyen, Takács bekerült a képviselőházba. Parlamenti beszédeiben általában a tanyai, a falusi lakosság, a mezőgazdasági szegénység, a nyomorgó kisiparosság viszonyait ismertette. Gondoskodott arról is, hogy a képviselőházban folyó küzdelemlről az érintettek is értesüljenek. 1935 és 1939 között *Magyar Alföld* (később *Nagy Magyar Alföld*) címmel folyóiratot adott ki.

A tehetséges, sokoldalú, széles látókörű szociáldemokrata vezető köztisztvisletnek örvendett a haladó gondolkodású értelmiségiek körében is. Gyakori látogatja volt lakásában és a Munkásotthonban többek közt Medgyessy Ferenc, Németh László, Erdei Ferenc (akik könyveiket dedikálták a házigazdának), Móricz Zsigmond, Veres Péter és József Attila is. József Attila és Szántó Judit meleg hangú levélben gratulált Takács Ferenc 1935-ös megválasztásához.

Az 1938-ban és 1939-ben a zsidótörvények a szociáldemokrata pártban is zavart, feszültséget keltettek. Sok szociáldemokrata vezetőnek kellett félreállnia zsidó származása miatt a pártban és a sajtóban. A vidéki titkárok egy csoportja, közöttük Takács Ferenc is, a vezetést új erőkkel nem zsidó származású, rátermett vidéki titkárok bevonásával igyekezett kibővíteni. A pártvezetőség többsége ellenezte ezt különböző okok miatt, s árnyékot vetett Takácsra is, jöllehet őt a párt, a mozgalom legalitásának, működésének feltétele vezette ebben a szociáldemokrácia számára életveszélyes helyzetben.

A háború éveiben folytatta munkáját a helyi szervezetben, és együttműködött az új pártprogramot kidolgozó szakemberekkel. Szorosabb kapcsolatba került az antifasiszta, népi írókat tömörítő *Szabad Szó* című hetilappal.

Az 1944. október elején felszabadított Hódmezővásárhelyen kezdeményezte a pártszervezet újjáalakítását és létrehozta a demokratikus pártok küldötteiből a városi tanácsot, amely átvette Vásárhely irányítását. A szovjet parancsnokkal, a demokratikus pártokkal, közöttük a kommunista párttal, harmonikus együttműködésre törekedett. A felszabadított országrészben a szociáldemokraták teendőit, céljait a Takács Ferenc és Posztós Sándor vezette hódmezővásárhelyi szervezet fogalmazta meg a városi tanács november 11-i ülésén. Első helyen a szovjet hadsereg antifasiszta harcának támogatása, a párt 1930-as agrárprogramjának megvalósítása, az ország demokratikus átalakítása állt. A december 21-én Debrecenben megalakult SZDP Országos Pártvezetőségének Takács is tagja lett.

1944. december elején bekapcsolódott az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásának szervezésébe, majd december 18-án a hódmezővásárhelyi népgyűlésen őt is beválasztották a képviselő-testületbe. A következő két parlamenti választáson is mandátumot szerzett, s 1948. április 26-i visszahívásáig tagja volt az országgyűlésnek.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány iparügyi minisztereként a lerombolt, megbénított ipar talpra állítását, a termelés mielőbbi megindítását tekintette elsődleges feladatának. Nem kevésbé tartotta fontosnak a tőke és a munka viszonyának rendezését. Ennek első, társadalmilag jelentős lépése volt az üzemi bizottsági kormányrendelet kidolgozása és elfogadása 1945. február 18-án. A munka és a tőke viszonylatában Takács széles körű jogokkal ruházta fel a szakszervezeteket is. A Szakszervezeti Tanács és a Gyáriparosok Szövetsége (GYOSZ), továbbá az egyes szakszervezetek és a gyáripari szakszövetségek képviselői egyenrangú partnerekként ültek le tárgyalni a bérekről, a szociális juttatásokról és egyéb, az üzemi kollektívákat érintő munkaügyi kérdésekről.

1945 tavaszán Takács vitába keveredett a gazdasági szféra vezetésére igényt tartó MKP-val, különösen az élén álló Rákosival, aki már hazaérkezése előtt is jobboldalinak minősítette őt. Rákosi nyomására végül is a pártvezetőség 1945. június 1-jén visszahívta miniszteri pozíciójából. A pártban megőrizte vezető tisztségét.

Takács 1945. november 23-ától 1948. április 19-éig a Földművelésügyi Minisztérium politikai államtitkáráként dolgozott. 1946. január közepétől árvízvédelmi kormánybiztos is, a Sió-csatorna építésének irányítója. Emellett számos más fontos gazdaságpolitikai funkciót látott el, többek között az Országos Gazdasági Tanács alelnöke (1945. júniustól), tagja a Magyar Országos Szövetkezeti Központ Igazgatóságának. Figyelmét a mezőgazdaság jelenének és jövőjének kérdései, problémái kötötték le. Elképzeléseit a *Mezőgazdaságunk jövője* című munkájában összegezte.

Az 1947 végétől lezajlott eseményeket passzívan szemlélte, a pártharcokban nem vett részt. Az utolsó percig kitartott pártja mellett, s 1948. május 20-án, minthogy nem akart átlépni az MDP-be, nyugdíjazták. Visszavonult hódmezővásárhelyi birtokára és addig gazdálkodott, amíg meg nem kezdődött a termelőszövetkezetek szervezése; az ő földjét is betagolták, majd nyugdíját is megvonták. Az ötvenes évek elején eluralkodó szociáldemokrata-ellenes hajsza őt sem kerülte el. 1950. június 21-én koholt vádak alapján letartóztatták, és a Budapesti Katonai Törvényszék szeptember 13-án tízenkét évi börtönre ítélte. 1955. november 26-án súlyos betegen szabadult, majd nem sokkal ezután meghalt. Halála után 1957-ben, majd 1963-ban rehabilitálták.

TAKÁCS JÓZSEF

Orosháza, 1884. március 17. – Budapest, 1960. február 2.

Többgyermekes családban, nádfedeles tanyaházban született, s a puszták, a tanyák világában egész életre szólóan megszerette a földet. S bár nem lett gazdálkodó földműves, pályafutása a magyar agrártársadalomhoz – a földmunkásokhoz, a parasztsághoz – kötötte. 1903. szeptember elsején lépett a szociáldemokraták közé Kistarcsán. 1905. április 22-én ott volt azon a földmunkás-értekezleten, amely az országos szövetség felállításáról határozott. Kihasználva a „darabont” kormány adta szervezési lehetőségeket, a fiatal Takács József – Jócsák Kálmán, Nyisztor György mellett – nagyarányú szervezőmunkába fogott. 1906 februárjától a Földmunkások Országos Szövetsége 11 tagú vezetőségének tagja, majd titkára, 1920-tól vezető titkára volt. 1905-től tagja a Csizmadia szerkesztette földmunkáslap, a *Világszabadság* szerkesztőbizottságának; a lap teret adott a közgazdasági elemző írásoknak is. Takács József behatóan tanulmányozta az agrárkérdéssel kapcsolatos tudományos irodalmat, a statisztikai elemzéseket, a munkabérviszonyokat, a paraszti, falusi életmódot érintő vizsgálódásokat. Életismerete, tapasztalata is segítette abban, hogy már az első világháború előtt igényes írásokkal jelentkezessen a szocialista sajtóban, és felvesse egy átmeneti agrárprogram kidolgozásának szükségességét. Jól ismerte a nincstelen és a kisbirtokos parasztság föld utáni vágyát, s az agrárkérdés reális megoldását a nagybirtok felosztásában látta. Ugyanakkor nem feledkezett meg a kedvezőbb munkafeltételek és a béremelés fontosságáról sem.

Három évet az orosz fronton töltött. Családi tragédiák érték, elvesztette feleségét, gyermekeit. 1918 decemberében tért vissza a fővárosba, s nagy lendülettel kapcsolódott be a szervezői munkába. A forradal-

mat magáénak vallotta. Az 1918-as karácsonyi földmunkáskongresszuson Takácsot a Földmunkások és Kisbirtokosok Szövetsége titkárává választották, s továbbra is a *Világszabadság* szerkesztőségének tagja maradt. Takács a földkérdés körüli szenvedélyes vitában – kártalanítás nélküli köztulajdonba vétel vagy földosztás – a földosztók mellett nyilatkozott. Nem értett egyet a Hamburger Jenő és mások által képviselt kollektív nagyüzem létrehozásával, a szocializálási elképzeléssel. A földreformtörvény végrehajtására mozgósította a Földmunkásszövetség embereit. A Tanácsköztársaság agrárpolitikája nem kis csalódást okozott neki, Csizmadia félreállításával sem értett egyet, bár a Földmunkásszövetséget nem bízta az új hatalom töretlen támogatására.

A Peidl-kormány földművelésügyi minisztereként az 1919-es földtörvény megvalósítását tekintette fő feladatának. A zűrzavaros 1919/1920-as évben rövid ideig a szakadár Csizmadiát követte, ám 1920 elején a Földmunkásszövetség működésének helyreállításán fáradozott, melynek mindvégig vezető titkára maradt. Már 1920 márciusában a *Földművesek Lapjában* új agrárprogram kidolgozását sürgette. „A mezei munkásságban ösidőktől fogva él a vágy, hogy földhöz jusson... A kor követelménye az, hogy a családi kisbirtokok számát szaporítsuk, mert a föld a földművesnek nemcsak munkaeszköze, hanem megélhetésének és egyéni függetlenségének is nélkülözhetetlen alapja.” Takács az 1918-as őszi határozatokra építve a nagybirtok felső határát 200 holdban szabta volna meg. Lényeges megállapítása volt, hogy a falusi szegénységben nem pusztán politikai segítőtársat kell látni, hanem tisztázni kell a földtulajdonlás és a gazdálkodás kérdéseit is. Nem véletlen,

hogy az MSZDP 1930-as agrárprogramját ő munkálta ki. Előadói beszédében összegezte a párt több évtizedes harcát a nagybirtok ellen, a parasztság érdekében. Az ország demokratizálása érdekében a legfontosabb a nagybirtokrendszer megszüntetése – mondotta. – A kisajátított földet a földnélküliek legszélesebb köre, a törpe- és kisbirtokosok kapják. Töretlen híve volt a korszerű szövetkezetek létesítésének.

Takács József számos, a mezőgazdasággal kapcsolatos munkát írt, az MSZDP legkiválóbb agrárpolitikusa lett. Élesen bírálta a két világháború közötti korszak agrárpolitikáját, s nem véletlen, hogy az 1930-as évek második felében a népi írók műveit is nagy megértéssel fogadta. Takács József 1924–1928 között tagja volt az MSZDP pártvezetőségének.

A német megszállás idején kapcsolatba került az ellenállókkal, a nyilas hatalomátvétellel idején illegálisba vonult. 1945 nyarán a Földművelésügyi Minisztériumban államtitkárrá lett, s a szervezési, személyi ügyeket felügyelte; fő figyelme a földreform végrehajtására irányult.

Az SZDP agrárpolitikájának kidolgozásával foglalkozott, s szerkesztette a *Föld és Szabadság*ot, a párt agrárlapját. Több elméleti munkájában – *Szocializmus és parasztság, Új agrárpolitika a magyar demokráciában* – körvonalazta a jövő mezőgazdaságának perspektíváit, a többféle szövetkezet – de nem szovjet kolhoz – kiépítését. 1946 elején részt vett a francia földmunkásszövetség kongresszusán, s tanulmányozta a francia mezőgazdaságot. Korszerű mezőgazdasági fejlesztési programot is kidolgozott. Tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd az 1945-ös, 1947-es országgyűléseknek. 1948. április 26-án őt is megfosztották mandátumától.

Takács József az 1947/48-as viharos politikai fordulatokban nem vett részt, 1950-ben koholt vádak alapján mégis bebörtönözték, s csak 1955-ben szabadult. Egész életét a magyar parasztság, a földmunkás-ság felemelkedésének áldozta.

Varga Lajos

TESZÁRSZ KÁROLY

Pest, 1855. október 22. – Budapest, 1916. május 18.

A fiatal vasöntő az 1870-es években megismerte Ausztria, Németország vaskohóit, majd mint a Monarchia katonája ő is részt vett Bosznia-Hercegovina okkupálásában. 1880-ban a gyorsan iparosodó fővárosban könnyen talált munkát. A kereset is elfogadható volt. Teszársz Károlyt mégis sűrűn foglalkoztatták a munkások életkörülményeinek, a segélyezés különböző formáinak, az érdekvédelemnek, a szellemi nevelésnek a problémái. Politikai gyűlésekre nem járt, inkább azon törte a fejét, hogyan lehetne asztaltársaságot, egyetemet összehozni a munkálatóktól, a papoktól függetlenül. Nem vé-

letlen, hogy támogatta a betegpénztár fiókszervezeteinek létrehozását, amelyben az autonómiát becsülte nagyra. Ugyanakkor – német tapasztalataiból – jól ismerte a szakszerveletek fontosságát is.

Betegpénztári megbízottként került be az 1880-as évek végén a megújuló szakszervezeti életbe. Az 1890-es évtized Teszársz életében az öntők, a vasmunkások szervezésének, szakszerveletei megeremtésének jegyében telt el. Nemcsak a fővárosban, hanem vidéken is szervezkedett. 1896-ban létrehozták az öntők egységes szakszerveletét, több mint 3000 taggal. Teszársz amellett,

hogy fáradhatatlanul ügyködött, a szaklapot is szerkesztette, s ha kellett, a gyárkapunál terjesztette. Hasznos tárgyalásokat folytatott a különböző vasasszakmák egyleti vezetőivel, s 1903. május 10-én kimondták a Vas- és Fémmunkások Szövetségének megalakulását. Elnöke Teszársz Károly lett. Ő dolgozta ki a központi irányítás követelményeinek megfelelő, a bizalmi rendszerre épülő, a szakosztályok autonómiáját, demokratizmusát biztosító alapszabályokat. 1911-ig állt a szövetség élén. Ezzel azonban nem fejeződött be szakszervezeti munkája, hiszen a vasasok országos szervezetének létrehozása mellett valamennyi szakma országos tömörítésén is fáradozott. A vasasok szervezetének létrehozásával párhuzamosan dolgozott a Szaktanács megújításán. Ezt a munkát Teszársz irányításával egy öttagú bizottság végezte 1898 elejétől. Az 1899. május 21-én megnyílt első szakszervezeti kongresszuson Teszárszot a Szaktanács elnökévé választották, ezt a magas tisztséget, nagy felelősséggel, haláláig betöltötte. A szakszervezeti kongresszusokon, elnöki teendői mellett, az agitáció, a szervezés, a munkásvédelem, a szociálpolitika kérdéseiről tartott vitaindító referátumot, határozati javaslatot terjesztett elő. Az 1901-es szakszervezeti kongresszuson kezdeményezte a nyolcórás munkanapért folyó harcot, bár a tízórás munkanapot is nagy vívmánynak tartotta. Síkraszállt az intézményesített munkásvédelem, a munkástörvényhozás bevezetése mellett. Megértette, hogy szükség van a kötelező állami beteg- és balesetbiztosítás bevezetésére, noha féltette és sajnálta a harminc évig működő betegpénztár autonómiájának elvesztését. Mindvégig harcolt, hogy a munkásság minél nagyobb képviseletet szerezzen a pénztárak vezetőségében. Szaktanács el-

nöki minőségében gyakran tárgyalt a munkáltatók szervezeteinek vezetőivel, a kormány tisztségviselőivel. Konstruktív volt és határozott, az eredményeket hozó kompromisszumok előtt nem zárkózott el. Számos nemzetközi fórumon képviselte a magyar szakszervezeti mozgalmat. Ilyen irányú tevékenységével a Balkán-országok szakszervezeteinek fejlődését is elősegítette.

Az 1890-es évektől politikai gyűléseken is szerepelt. Meggyőző szónoknak bizonyult, így aztán bekerült a pártvezetőségbe. Míg Jászai Samu a pártmozgalomban bukkant fel, s lett utóbb fáradhatatlan szakszervezeti vezető titkár, Teszársz a szakszervezetből került a politikai vezetésbe, már nem is fiatalon, a nálánál 10-15 évvel fiatalabb pártvezetők társaságába. A különféle viták kiegyenlítésére törekedett, célja a párt és a szakszervezetek egységének megőrzése és erősítése volt. Óvakodott a messianizmustól átítatott agitációtól, ami legfeljebb rövid sikert hozhat, s nagyobb visszaesést, csalódást eredményez. Gyakran vitázott a szélsőséges nézetek, irreális célkitűzések megszállottjaival. Ugyanakkor aggodalom és bizalmatlanság, türelmetlenség volt benne egyes „pártértelmiségiek” iránt.

Teszársz támogatta az általános munkás fogyasztási szövetkezet létrehozását és fejlesztését. Elvben egyetértett az antialkoholista mozgalom célkitűzéseivel, de úgy vélte, hogy a reális politikai józanság érvényesítéséhez nem kell feltétlenül absztinensnek lenni.

Mindvégig puritán munkásember maradt, aki elhárított mindenféle címet és tekintélykorságot. A szívroham – mely végzett vele – egy budapesti értekezleten érte, ahol már felderengett a munkásmozgalom újabb fel lendülése.

Varga Lajos

TOLNAI JÓZSEF

Okorág, 1900. augusztus 28. – Vác, 1951. július 3.

Földmunkásszülők gyermeke. Kitanulta a lakatosszakmát, dolgozni kezdett, s 1917-ben Pécssett belépett a vasasszakszervezetbe. 1919-ben Kaposvárott vöröskatoná volt, majd mint annyian mások, ő is a szerb megszállás alatt lévő Pécsre szökött. A szerb hatóságok letartóztatták. Az 1920-as évek elején szabadult, a fővárosba, majd külföldre távozott (járt Ausztriában, Csehszlovákiában, Németországban). 1925 júliusában visszatért Pécsre. A vas- és fémmunkások helyi csoportjának elnöke lett, később a szakszervezeti bizottság elnöke, s egyben az MSZDP helyi vezetőségének tagja. 1927 tavaszán eredményes vasmunkássztrájkot irányított. Részt vett az újjáalakult és kibővült eszperantista csoportban. 1928 elején kezdeményezte a Pécsi Munkás Testdöző Egylet megalakítását, ám a rendőrség nem engedélyezte, mivel Tolnai rendőri megfigyelés alatt állt. Városában tevékeny szerepet vállalt az 1929-es törvényhatósági választások lebonyolításában, szervezte az 1930. május elsejei megemlékezést és a szeptember elsejei békés tüntetést.

Tolnai József tehetséges szervező, meggyőző és rátermett agitátor, határozott, ám körültekintő, óvatos politikus volt. 1933-tól, Dick György halála után, ő lett az MSZDP pécsi szervezetének titkára. A szociáldemokrata mozgalom működését gátló kormányzati-hatósági intézkedések ellenére 1934-ben több száz Pécs bányatelepi bányász lépett be az MSZDP-be. Komlón új szervezet alakult. A megye településeit rendszeresen látogató titkár inkább a személyes találkozások, beszélgetések híve, jóllehet világos beszédű, megnyerő szónok is volt. 1934 végén tagja lett a város törvényhatósági bizottságának, ezzel is növelve pártja befolyását a polgárság, az értelmiség körében. Városházi tevékenysége a

munkaalkalmak teremtésére, a bérek növelésére, a demokratikus pártok, szervezetek működésének biztosítására irányult.

Nagy energiát és figyelmet fordított a Pécs-vidéki bányászság bér- és sztrájkmozgalmaira. 1934–1937 között a több fázisban lezajlott sztrájkok, éhséglázadások során sikerült béremelést is kiharcolni, az elbocsátottakat munkahelyükre visszahelyeztetni, s mindezek kedvezően hatottak a szakszervezetekre. 1937 elejétől azonban visszaesés következett be. A februári éhségsztrájkot követő cseretűzi sortűzben hárman meghaltak, s a mozgalom a bányászok teljes vereségével végződött. Szinte határtalan volt az elkeseredés, s rohamosan csökkent a szakszervezeti tagság száma. Tolnait több ízben letartóztatták, különféle eljárások indultak ellene.

Ausztria Németországhoz csatolása után a Duna Gőzhajózási Társaság bányái német tulajdonba kerültek; ennek következtében a szocialista szervezkedést megtiltották, az elbocsátottakat nem vették vissza, s több száz bányász Belgiumba vándorolt. Nőtt a nyilasok és a Volksbund politikai és szervezeti befolyása. Tolnai beszédeiben élesen elutasította a kormányzat németbarátságát és az ország határainál leselkedő hitleri fasizmust. A párt hatósági betiltásától tartott. 1939–1941 között még sikerült kisebb, eredményes bérmozgalmat szervezni, újjáalakítani a bányászszakszervezet kerületi titkárságát, valamelyest növelni a Népszava-előfizetők számát.

1941. június 26-án, vezetőségi ülésen kijelentette: a háború a munkásság felszabadulásával fog végződni, megszűnt a különbség a II. és a III. Internacionálé között, s a németek nem reménykedhetnek a sikerben. 1943 elején Szeder Ferenc főtítkár Tolnait át akarta helyezni az SZDP-központba, Pa-

for Rudolf helyére. Hosszas tárgyalás után Tolnai mégis Pécssett maradt. 1943. április 30-án a városi közgyűlésben nagy visszhangot kiváltó beszédet mondott, szóvá téve a súlyos közellátási problémákat és a Duna Gőzhajózási Társaság bérpolitikáját. 1943. május elsején sok üzemben szünetelt a munka, még a hadiüzemek nyilvánított bányákban is. Tolnai 1943 közepén a mozgalom általános élénküléséről számolt be, s megjegyezte, hogy a kisgazdapárt helyi vezetőjével már korábban felvett kapcsolatok örvendetesen fejlődnek.

A német megszállás nyomán hatalomra került Sztójay-kormány az SZDP működését betiltotta, a Munkásotthont is lefoglalta. Tolnai illegálisba vonult, ám hamarosan elfogták és visszaszállították Pécsre, ahol rendőrségi felügyelet alá helyezték. Júniusban letartóztatták és Dachaubá deportálták. A daliás termetű férfi 1945. június elején érkezett vissza a fővárosba, 45 kilóra lefogyva. Felesége hetekig a főváros egyik szanatóriumában ápolta, utána reményekkel telve érkezett vissza szeretett városába. Háza előtt emberek sokasága várta; bányászlámpák világítottak.

1945. július 11-én Pécs polgármesterévé választották, s a Szociáldemokrata Párt városi bizottságának titkára lett. A párt 1945. augusztusi kongresszusán beválasztották a 21 tagú pártvezetőségbe, hasonlóan döntöttek az 1947-es kongresszus küldöttei is. De az 1948-as márciusi kongresszuson már nem vett részt, miután február 24-én lemondott a polgármesterségről.

Jól ismerte Pécs gondjait, számára a város fejlesztése volt a legfontosabb. Az 1945-ös választások idején ő vezette az SZDP megyei listáját. Parlamenti mandátumáról 1946. november 20-án – lévén polgármes-

ter – lemondott. 1946 júliusától a *Dunántúli Népszava* című napilap főszerkesztője. 1946. december 19-én az SZDP városi bizottsága elítélte a Peyer-memorandumot, s javasolta a Peyer köréhez csatlakozó Pozsgai Gyula pécsi képviselő mandátumának visszavonását.

Tolnai 1947 őszétől mind gyakrabban került szembe az MKP helyi vezetőivel. Nem volt híve a fúciónak, csak az együttműködésnek. 1948. január 4-én még ő lett a pártvezetőség elnöke, de a testület összetétele nem nyerte meg tetszését. Különösen elkeserítette az, hogy többen sürgették az egyesülést kimondó SZDP-kongresszus összehívását. Az MKP február végi városi konferenciáján követelték a szociáldemokrata „jobboldali” vezetők lemondását, a párt megtisztítását, amelyre márciusban sor is került, s kb. 300 tagot kizártak az SZDP-ből. Az MKP pécsi vezetői ösztözteték zúdítottak Tolnaira, miközben felajánlották neki, hogy a fővárosba helyezik. Így lett a Bizományi Áruházak igazgatója. 1947-ben megkapta a Magyar Szabadság Érdemrendet, s az év végén iparügyi miniszternek jelölték. 1948 elejére azonban már munkásáruló, imperialista ügynök lett belőle.

1950. június 4-én ÁVH-s tisztek szétverték a lakását, őt magát letartóztatták, s mint a Kálmán-per tizedrendű vádlottját életfogytiglani börtönre ítélték. Felesége 1953 őszén kapott értesítést, hogy férje ismeretlen körülmények között – minden bizonnyal a verések és a kínzások következtében – elhunyt. 1962. augusztus 6-án bizonyítékok hiányában mentették fel a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vádjá alól.

Varga Lajos

UDVAROS ISTVÁN

Budafok, 1893. december 27. – Győr, 1971. január 24.

Felsőipari iskolai végzettséggel, szertárnokként került 1912. január 9-én a MÁV Istvántelki Főműhelyébe. Csatlakozott az illegális vasutasmozgalomhoz, és 1915-ben belépett az MSZDP-be. A Belügyi Népbiztosság 1919 áprilisában politikai megbízottként Szombathelyre küldte, ahol a Vas megyei direktorium tagjává választották. Munkástestvéreihez intézett augusztus elsejei búcsúszavai az elvhűségről és a proletárbecsületről szóltak. Augusztus 7-én letartóztatták. A szombathelyi törvényszék 1921. január 26-án összbüntetésül háromévi fegyházbüntetésre ítélte. A MÁV létszámából törölle. Két év és négy hónapi büntetés letöltése után amnesztiával szabadult.

1922 nyarán – tekintettel ottani népszerűségére – a szociáldemokrata pártközpont alkalmazottjaként az MSZDP szombathelyi titkára lett. 1929 tavaszától a győri pártszervezet titkára. 1930-tól az országos pártválasztmány tagja, 1936-tól az MSZDP felsődunántúli titkárságának vezetője. 1934-től a győri törvényhatósági bizottság tagja; 1935-től OTI igazgatósági tag; 1939-től a Győri Szakszervezeti Bizottság titkári tisztét is ellátta. Azon titkárok közé tartozott, akik nem pártalkalmazottnak, hanem „a szocializmus vidéki apostolainak” tekintették önmagukat. Udvaros éjt nappallá téve képezte magát, hogy a munkájához nélkülözhetetlen tájékozottságra szert tegyen jogi, társadalombiztosítási, ügykezelési, várospolitikai, segélyezési, bel- és külpolitikai stb. kérdésekben. Fáradhatatlanul szervezte a munkanélküliek harcát munkaalkalmakért és segélyekért. A hatóságok törvénytíró tilalmai ellenére eredményesen támogatta a földmunkások szerveződését, a közszépi pártszervezetek kiépülését, az MSZDP szóhoz jutását az önkormányzatokban. Sztrájkoló munkások szószólója volt, segítette a bányászok

szervezését is; háború-, nyilas- és zsidótörvény-ellenes gyűléseken szónokolt. Jobboldali támadások pergőtüzében, büntetőeljárások által nehezítve végezte munkáját. A választók méltányolták tevékenységét: Győrről az 1930-as évek parlamenti képviselő-választásain az MSZDP jelöltje, s megszerezte a szavazatok 35-38 százalékát. Udvaros 1940 után kemény küzdelmet folytatott, hogy megmentse a Komárom bal partján visszacsatolt városrész munkásotthonát attól, hogy a polgármester – a szakszervezeti csoportokkal együtt – átjátssza azt a „hivatásszervezetnek”. Azon fáradozott, hogy a szakszervezeti csoportok csatlakozzanak magyarországi központjaikhoz, és létrejöjjen egy összkomáromi szociáldemokrata szervezet. Az ország német megszállása után bujkálni kényszerült. 1944. október 18-án a nyilasok letartóztatták, de a vagongyári munkások követelésére a főispán elrendelte szabadon bocsátását.

Győr törvényhatósági bizottsága 1945. június 1-jén a város polgármesterévé választotta. Augusztus 20-án, az SZDP kongresszusán beválasztották az országos pártvezetőségbe. A november 4-i nemzetgyűlési választásokon az SZDP listája Győrben – az ország valamennyi városát megelőzve – a szavazatok 44,7 százalékát nyerte el. Udvaros István is képviselő lett, de mandátumáról hamarosan lemondott, mivel továbbra is polgármesterként kívánt dolgozni szeretett városa újjáépítésén, kultúrvárossá fejlesztésén. Az egyeduralomra törő MKP azonban 1947-től nemcsak fokozta demagóg támadásait ellene, de városfejlesztési terveit is elgáncsolta, ezért 1948. február 20-án lemondott polgármesteri tisztéről. Március 7-én az SZDP kongresszusa jobboldalinak minősítve kizárta a pártból. 1950. június 28-án letartóztatták. A Budapesti Ka-

tonai Törvényszék augusztus 22-én életfogytiglani kényszermunkára ítélte. 1956. március 29-én szabadult. Az Elnöki Tanács szeptember 1-jén rehabilitálta. Október 31-én az SZDP újjáalakult győri szervezete pártelnökké választotta. A *Győri Munkás „Feltámadtunk!”* című vezércikkében Udvaros nemzeti összefogást hirdetett a függet-

len, semleges, demokratikus Magyarország megteremtéséért. A Legfelsőbb Bíróság 1962. július 19-én az 1950-es koholt vádak alól büntett hiányában felmentette. A győri önkormányzat 1991. október 22-én a város díszpolgárává választotta.

Gadanecz Éva–Gadanecz Béla

URBÁN PÁL

Cegléd, 1855. július 13. – Cegléd, 1942. március 31.

Urbán Pál ceglédi földmunkás az 1890-es évek elején ismerkedett meg a szociáldemokrata eszmékkel. 1893-ban már a város szociáldemokrata vezetőinek egyike: Várkonyi István mellett az ő érdeme is, hogy a város 1897-re a földmunkásmozgalom egyik legfontosabb bázisa lett. A pártvezetőség és Várkonyi szakítása után, 1896-ban Urbán a pártvezetőséggel tartott. Ennek köszönhető, hogy Budapestről jelentős támogatásban részesült, és a pártvezetőség fontos szerepet szánt neki a földmunkásmozgalom országos irányításában is. Kongresszusi részvétele és fölshozalásai folytán földmunkásszaklapokba írt cikkeivel, higadtságával, logikus érvelésével az 1890-es évek végére országosan is ismertté lett. Alapító tagja volt a Földmunkások Országos Szövetségének, ám országos vezető nem vált belőle, mert soha nem hagyta el szülővárosát semmiféle politikai karrier érdekében.

Urbán szívós autodidaktaként művelte magát, s jó szónoki képességei voltak. Kelő helyi ismeretei, kiváló taktikai és politikai érzéke folytán az 1890-es év végére a városi mozgalomnak nem csupán első számú vezetője lett, hanem a városi vezetés is partnernek fogadta el. A szabadságharc 50. évfordulója (1898) alkalmából tartott ünnepségen Urbán a helyi munkásság nevében adakozott a Kossuth-szobor-alapítvány ja-

vára. Szavára a polgármester is odafigyelt. Városi képviselő egy ízben lett, sőt Darányi Ignác földművelésügyi miniszter magához kérte egy földbérlemény alapítása ügyében. Ennek egyenes következménye lett, hogy 1901-ben a homokpusztai vallásalapítványi birtok (454 kh.) bérletét Urbán Pál és 42 bérlőtársa kapta meg. A zömmel földmunkásokból lett bérlők Urbán vezetésével bérlőszövetkezetet alakítottak. A szövetkezet egyéni földhasználatra épült, de ügyeit a héttagú vezetőség, élén Urbán elnökkel, közösen intézte. Közösen vásároltak gépeket és végeztek szolgáltatásokat. Az Urbán-féle szövetkezet abbéli érdeme mellett, hogy tagjai kimondottan gyarapodtak, az volt, hogy a valóságban bizonyították a szövetkezet eredményes működését.

Urbán Pál további elélülhetetlen érdeme, hogy a korabeli Magyarországon először teremtetett olyan helyzetet egy város életében, hogy a szociáldemokrata párt polgárjogot nyert, és a korabeli polgári pártok is elismerték. Nevéhez kapcsolódik a Mátyás királyról elnevezett művelődési egyesület és a munkások otthon létrehozása. Természetes volt, hogy 1918-ban a helyi nemzeti tanács végrehajtó bizottságában is helyet kapott. A nemzeti bizottság tagjaként, elvhűségét megőrizve, hitet tett a földosztás mellett. Urbán a tanácskormány idején is komoly szerepet vállalt, a helyi direktórium mellett helyettes elnöke

volt a megyeinek. Higgadt, korrekt magatartásával itt is kitűnt. A kommün túlkapásai nem az ő lelken száradnak. Túlkapásokkal, köztörvényes vádakkal a bíróság nem is illette, csupán azt hozták fel ellene, hogy 25 éven át szította az elégedetlenség érzését a munkásokban. Ötévi raboskodás után kiszabadult, s tevékenységét a helyi szociáldemokrata mozgalomban folytatta. Tagja

volt a városi szervezet vezetőségének. Több petícióban kérvényezte a munkásotthon visszaadását, a nyilvános gyűlések engedélyezését. Az MSZDP központja 20-30 pengővel támogatta az idős harcost, aki utolsó éveit szegényházban élte le.

Farkas József

VAJDA IMRE

Budapest, 1900. július 24. – Bécs, 1969. augusztus 30.

Az első világháború éveiben eljárt a Galilei Kör rendezvényeire. 1917-ben belépett az MSZDP-be. 1919-ben vöröskatona, századparancsnok és egy vállalat munkástanácsának tagja, emiatt a Tanácsköztársaság bukása után ő is Bécsbe emigrált. Kezdetben a Kunfi Zsigmond és mások vezette Világosság-csoportban tevékenykedett, majd az 1934. februári események és a szociáldemokrata párt illegalitásba szorítása idején az Ernst Fischer körül csoportosulókkal együtt az osztrák kommunista párt tagja s egy időben egyik vezetője. Ugyanakkor bizonyos fokig összekötő is volt mind az osztrák kommunista párt és szociáldemokrata párt, mind az ún. Forradalmi Szocialisták között.

1936-ban illegális munkája miatt kiutasították, hazatért Magyarországra, és 1944-ig az SZDP-ben tevékenykedett. Magántisztviselőként élt, s a mozgalomban Mónus Illés megbízásából a Bán Antal körül tömörülő új értelmiségi csoportosulás tagja lett. Ekkor kötött barátságot sok fiatal politikussal.

A felszabadulás után az SZDP központjában az értelmiségi osztály titkára, parlamenti képviselő, a Justus Pál szerkesztette *Szocializmusnak kezdettől rendszeres cikkírója*. Az SZDP-n belül a balszárnny, az MKP-val való együttműködés híve, rendszeres pártelőadó a keddi pártnapokon. 1947-től keres-

kedelmi minisztériumi államtitkár, s a pártvezetőségnek is tagja.

A kritikus 1947–1948-as korszakban a „baloldali hatok” vezető grémiumának tagja, s ebben a minőségében e csoportosulás fő gazdaságpolitikusa, aki egyben ideológiai kérdésekben is megszólal: cikket írt pl. a „harmadik út” ellen. Nyelvtudása alapján is részt vesz fontos nemzetközi szociáldemokrata tanácskozásokon, a párt egyik osztrák szakértője.

A „földcsuszamlás” korában, az SZDP megroppanása idején egyike azoknak, akik elfogadják az „egyesülést”, a „fúziót” elkerülhetetlenségét s az „egyesülés” nyomán megszülető MDP-ben egyike a kevés számú volt szociáldemokrata PB-tagoknak. Az egyesülés nyomán az Országos Tervhivatal elnöke lesz.

1951-ben, minden látható előzmény nélkül, amikor éppen hazatért Moszkvából, a repülőtéren letartóztatják, majd a szociáldemokrata baloldaliak hírhedt zárt tárgyalásos perében elítélik.

1956 márciusában szabadult társaival együtt – ám egyelőre nem rehabilitálták őket. Ez csak a Molnár Erik vezette bizottság intervenciója után, 1956 nyarán következett be. Míg a börtönben volt, meghalt osztrák származású felesége. Szabadulása után néhány héttel újra megnősült, s az el-

nyert rehabilitáció keretében a Marx Károly Közgazdasági Egyetem professzora, a külkereskedelmi tanszék vezető tanára lett.

Személyisége és nézetei 1956 októberében nagy hatással voltak az egyetemistákra, de 23-án aggodalommal látta a szenvedélyek elszabadulását. 1956. december elején az ő lakásán írták meg Justus Pállal és Horváth Zoltánnal együtt azt a nyílt levelet, amelyet Marosán Györgyhöz juttattak el: ebben megfogalmazták azokat a követeléseket és feltételeket, amelyek teljesítése esetén a volt „baloldali” szociáldemokraták hajlandók a további politikai szerepvállalásra. (Többek között Nagy Imre és társai elítélése ellen is tiltakoztak.)

Fenntartásai ellenére több felelős külpolitikai tárgyalást is vállalt, Sik Endre és Horváth Imre társaságában az ENSZ-be küldött magyar delegáció tagja volt, ahol keserves pillanatokat élt át.

Hazatérése után, az 1960-as évek elején, a Nyers Rezső vezette reformbizottság, az „agytröszt” tagja (ebben szorosabb baráti kapcsolatban Péter Györggyel és Bognár Józseffel volt). Tagja a Külkereskedelmi Kollégiumnak, bevásároltatták az MTA tagjai sorába, a Közgazdasági Társaságnak ismételtén megválasztott elnöke. Régi barátsága

tovább erősödött Justus Pállal, Horváth Zoltánnal. Baráti kapcsolatban állt Lukács Györggyel, Donáth Ferencsel, Déry Tiborral, Duczynska Ilonával, Sik Endrével – ami persze jelezte azt is, hogy a kritikusok táborába tartozott.

Külföldi elismertségét nemcsak a régió nagy közgazdász reformereivel – Oscar Langével, Otta Sikkkel és Jiří Hajekkel, illetve az olasz történész közgazdásszal, Leo Valianival, a francia közgazdász François Perroux-val és az osztrák-angol T. Pragerrel – való barátsága jelezte, hanem olasz, francia egyetemek díszdoktorsága és rendszeres meghívása a külföldi tudományos konferenciákra is. Kapcsolata nem szakadt meg az osztrák kommunista pártban ellenzékivé válókkal, így a Fischer családdal sem. Az 1968-as csehszlovákiai bevonulást tragikus dolognak tartotta. Utolsó nagy tudományos munkáiban a KGST teljes átalakítását kívánta elősegíteni, de azt mindig hangsúlyozta: Magyarország külkereskedelemre van ítélve. A börtönben szerzett szívbetegsége nyomán infarktus végzett vele egy bécsi, 1969. augusztusi előadókörúton.

Jemnitz János

VALENTINY ÁGOSTON

Kalocsa, 1888. október 6. – Budapest, 1958. augusztus 21.

A Szegeden élő hatgyermekes géplakatos, mozdonyvezető apa tehetséges fia, Ágoston, 1906-ban a piarista gimnáziumban leérettségizett, s még ez év októberében felvették a vasút egyik hivatalába. Közben jogot tanult. A jogtudományi államvizsga letétele után 1913-ban hivatalnoki kinevezést nyert, ami nagy segítséget jelentett családjának.

Az 1917-es, 1918-as forradalmi mozgalmak Valentinyt is magukkal ragadták, 1919.

január 1-jén belépett a Vasutas Szövetségbe és az MSZDP-be. A Tanácsköztársaság idején Szegeden a közalkalmazottak szakszervezetének egyik vezetője. A francia megszállás alá került városban szolidaritási sztrájkot szervezett a proletárhatalom mellett.

Az ellenforradalmi fordulat után 1920. március 16-án letartóztatták, s kb. fél évig a szegedi Csillag börtönben vizsgálati fogságban tartották. Vád hiányában a zalaeger-

szei internálótáborba toloncolták, ahonnan 1921. február 5-én szabadult. 1922-ben fegyelmi határozattal megfosztották hivatali állásától. Évekig alkalmi munkákat vállalt, hogy eltartsa saját, most már népes családját. 1926-ban megszerezte a doktori címet, majd 1931 októberében egységes bírói és ügyvédi vizsgát tett, így bejegyezték az ügyvédek lajstromába, és irodát nyithatott.

Közben folytatta mozgalmi tevékenységét. Az MSZDP szegedi szervezetének végrehajtó bizottságában 1919-től tagként, 1923-tól elnökként dolgozott. A városi szervezet hatósugara kiterjedt az egész megyére, ami Valentiny céltudatos, kitartó, áldozatos pártmunkájának is köszönhető volt. A húszas–harmincas években az egyik legeredményesebb vidéki pártvezetőként vált ismertté.

A német megszállás után, április elején, a nagykanizsai internálótáborba deportálták sok száz szakszervezeti és pártvezetővel együtt, ám május 27-én kiszabadult és visszatért Szegedre. Majd a helyi ellenállási mozgalom vezetőivel és a várost bekerítő szovjet csapatok parancsnokával együttműködött azért, hogy a város a lehető legkevesebbet szenvedjen az értelmetlen, pusztító harcoktól.

Szeged 1944. október 11-én szabadult fel, s Valentiny Ágoston a demokratikus közélet egyik kulcsfigurája lett. A város jobboldali vezető hivatalnokai elmenekültek, s a helyi kommunisták és szociáldemokraták közös jelöltjeként, az emigrációból hazakerkezett kommunista Vas Zoltán által is támogatva, Valentinyt bízták meg október 15-én a város polgármesteri teendőinek ellátásával. E tisztségéről 1945. augusztus 21-én mondott le.

Valentinynek nagy szerepe volt abban, hogy a demokratikus pártok összefogtak a nemzeti kibontakozás érdekében. A Moszkvából hazatért kommunista vezetők az ő segítségével vették fel azokkal a polgári politikussal a kapcsolatot, akikre az ügy érde-

kében támaszkodni lehetett. Révai Józsefet Valentiny vitte el Balogh István páterhez, a köztük létrejött megállapodás alapján jelent meg az első napilap, a *Délmagyarország*, alakult meg a Szegedi Nemzeti Bizottság (december 3.), majd a városi törvényhatósági bizottság, amely Valentinyt megerősítette polgármesteri tisztségében. Megválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjének, majd december 22-én, „moszkvai kijelölés alapján” – olvasható önéletrajzában – igazságügy-miniszterré választották.

Közben a városi szociáldemokrata mozgalom újjászervezésének élére állt. Pártja nevében december 5-én felhívással fordult a felszabadított területek lakosságához, kérve támogatásukat a pártszervezetek megalkotásához. December 21-én tagja lett a párt 11 tagú ideiglenes országos pártvezetőségének. Kezdeményezője volt az SZDP–MKP-viszony elvi alapokra helyezésének, a gyakorlati politikában irányadó megállapodás megkötésének, amelyet 1945. január 21-én, más vezetőkkel együtt, ő is aláírt. A közös célok érdekében a korrekt, egyenrangú politikai együttműködés híve volt.

A Moszkvából Debrecenbe érkezett Rákosi Mátyás jobboldalinak tartotta őt, bizalmatlan volt vele szemben, már márciusban kezdeményezte lecserelését. Valentiny mereven ellenezte az országos politikában egyre erőteljesebben megjelenő bosszúvágy fűtötte leszámolást, a megtorlás és felelősségre vonás jogellenes gyakorlatát. Az ítélkezést szigorúan jogi alapokra kívánta helyezni. A bűnösség fogalmát is szűkebben értelmezte, mint sokan, minisztériuma falain belül és kívül. Koncepcióját tükröző több rendelettervezete (pl. az internálást szabályozó is) felbomlást váltott ki az MKP vezérkarában, de pártja jogi szakértőinek körében is. A helyi kommunista önkényeskedésekkel, túlkapásokkal szembeni tiltakozását azzal is kifejezésre juttatta, hogy közösen lépett fel azok-

kal a kormánytagokkal (pl. a miniszterelnök Dálnoki Miklós Bélával és Balogh Istvánnal Szegeden 1945. február 18-án), akiknek az MKP vezetői leváltását tervezték. Ezek a lépései előrevetítették, hogy nem sokáig ülhet a miniszteri bársonyszékben. Pártja vezetősége végül is nem tudta megvédeni őt, és július 22-én, felkérésre, lemondott a miniszteri megbízásról. Ezután Szeged város és Csongrád megye nemzetgyűlési képviselőjeként vett részt a törvényhozásban, majd Budapesten ügyvédi irodát nyitott, s ebből tartotta el családját. Az 1945. novemberi nemzetgyűlési választáson ismét képviselővé választották; az 1947-es képviselő-választások alkalmával nem vállalta a jelölést.

Valentiny 1945 közepétől keményen bírálta a XXXIV. pártkongresszuson megválasztott Szakasits Árpád vezette grémium politikáját. Csatlakozott a Peyer Károly vezette pártellenzékhez. Az 1946. december elején általa is aláírt memorandum nyíltan támadta a pártvezetőséget és politikáját. 1947 augusztusában azonban nem követte Peyer Károlyt, aki a Magyar Radikális Párthoz csatlakozott. Valentiny nem volt hajlandó elhagyni az SZDP-t, de helyi funkcióiról is lemondott, és egyszerű tagként támogatta a mozgalmat. Az egyesülést, természetesen, ellenezte. „1948-ban – mint önéletrajzában írta – a Szociáldemokrata Pártból kimaradtam, és az egyesült Magyar Dolgozók Pártjába nem kerültem be.” Ezután vissza-

vonult ügyvédi irodájába, s folytatta praxisát.

Politikai passzivitásával sem kerülhette el Rákosiék bosszúját. Hatvankét éves volt, amikor 1950. június 14-én az Államvédelmi Hatóság letartóztatta, s augusztus 27-én a Katonai Bíróság börtönébe szállította. A Budapesti Katonai Törvényszék a szeptember 12–13-án megtartott tárgyaláson életfogytiglanra ítélte. A váci fegyintézetbe vitték, onnan a budapesti Országos Börtönbe került, ahol többek között Esterházy Pál gróffal, Györki Imrével ült egy cellában.

Az Elnöki Tanács 1955. november 23-án a büntetés hátralevő részét kegyelemből elengedte. Valentiny november 26-án hagyta el a börtönt. Bár fizikailag nem bántalmazták, de a letartóztatás, a súlyos ítélet, a börtönélet megviselte, megromlott egészségi állapotban került vissza otthonába.

Rehabilitálása idején robbant ki október 23-án a fegyveres felkelés. Az október 30-án újraindult SZDP 31-én megválasztott 21 tagú vezetőségének Valentiny is tagja lett. Amíg a hidakon szabadon közlekedhetett, súlyos betegen is bement a Conti utcai székházba. November 4-e után visszavonult.

Halála után, 1962-ben rehabilitálták a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumának ítéletével.

Strassenreiter Erzsébet

VANCZÁK JÁNOS

1870 – 1932

Pályafutása a szociáldemokrata karrier jellegzetes példája, amely érzékelteti, hogy egy tehetséges és ambiciózus munkásember számára milyen kibontakozási és önmegvalósítási lehetőséget nyújtott a mozgalom. Lakatosnak tanult, és 1890-ben – a kor szokásai szerint – „valcolásra” indult Né-

metországba, hogy tökéletesítse szakmai tudását. 1893-ban hazatért, és bekapcsolódott a kibontakozó vasmunkásmozgalom szervezésébe. 1899-ben a Budapesti Egyesült Lakatos Ipartestület Betegsegélyező Pénztár tisztviselője lett, ez időtől függetlenített funkcionáriusként tevékenykedett.

Teszársz Károly oldalán jelentős szerepe volt a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Szövetségének megalakításában. Előbb elnökhelyettesi, majd 1904-től titkári tisztséget viselt, s e minőségében a mindennapi munkát irányította. A vasasok képviseletében tagja volt a Szakszervezeti Tanácsnak. Képviselte a magyar szövetséget a nemzetközi vasmunkásszervezet végrehajtó bizottságában és több külföldi kongresszuson.

1917–1918-ban egyik vezetője volt a szakszervezeti funkcionáriusok azon csoportjának (elsősorban a vasasoknak és nyomdászoknak), amely arra törekedett, hogy lényegesen növekedjék a szakszervezetek szerepe a szociáldemokrata pártéletben és politikai gyakorlatában. „Lázadásuk” eredményeként jött létre a pártvezetés munkájának ellenőrzésére 1917-ben a pártválasztmány.

A polgári demokratikus forradalom időszakában Vanczák tagja lett a Nemzeti Tanács Intézőbizottságának. A Tanácsköztársaság kikiáltása után azoknak a szociáldemokrata politikusoknak az útját járta, akik szemben álltak a kommunistákkal, de úgy

vélték, a nemzet érdekében a helyükön kell maradniok. Vanczák tagja volt a Népgazdasági Tanács 50 főből álló választmányának.

A Tanácsköztársaság bukása után Vanczák az ellenforradalmi kormánypárttal való mielőbbi kiegyezést szorgalmazta. Nevezetessé vált a *Népszavában* 1920. március 2-án megjelent vezércikke, amelyben felajánlotta a munkásság „kérges tenyerét” békülésre az előző napon megválasztott Horthy Miklós kormánynak, a terrorista különítményeket is magába foglaló Nemzeti Hadsereg fővezérének. Vanczák ekkor már a fehérterror áldozatául esett Somogyi Béla utóda volt az MSZDP központi napilapja főszerkesztői tisztségében. 1924 és 1927 között a pártvezetőség tagja. 1922 és 1931 között a párt parlamenti képviselője, 1925-től a Fővárosi Törvényhatósági Bizottság tagja.

Vanczák a publicisztika mellett novellákat és verseket is írt, hogy a proletárok sorsát, érzelmvilágát kifejezze, művészi eszközei azonban nem voltak különösebben gazdagok és változatosak.

Sipos Péter

VÁRKONYI ISTVÁN

Cegléd, 1852. július 12. – Szolnok, 1918. május 19.

Várkonyi szülővárosában napszámosként kezdte, majd az apjától nyert csekély örökséggel a fővárosba ment, és tehetős fuvarosvállalkozó lett, később pedig többszörös háziúr. 1889-ben belépett a Magyarországi Általános Munkáspártba, majd tagja lett az MSZDP-nek. Magántanárak segítségével leérettségizett, majd államjogot tanult. Megfelelő tudásanyaggal felvértezve hatékonyan kapcsolódott be 1894-ben a párt munkájába. Az ő anyagi támogatásával jelent meg a *Népakarat*, majd az *Új Népszava*. Várkonyi a mezőgazdasági munkásság

szervezését tartotta elsődleges feladatának, erre a célra áldozott a legtöbbet. Tevékenysége révén 1896-ra a földmunkásmozgalom országosan fellendült. Saját pénzén 1896-ban kiadta a *Földművelő* című politikai lapot, és egy földmunkáskongresszus összehívását tervezte azzal a céllal, hogy külön földmunkás-szakszervezetet hozzanak létre, s országosan azonos munkavállalási feltételekben állapodjanak meg. A pártvezetőség Várkonyi törekvéseit nem támogatta, lapját nem ismerte el pártlapnak, így a szakítás elkerülhetetlenné vált.

1897 februárjában földmunkáskongresszust hívott össze Ceglédre, majd ugyanez év szeptemberében megalakította a Független Szocialista Pártot. A párt alapjában a mezőgazdasági munkásokra támaszkodott, de jelentős számban csatlakozott hozzá a kisbirtokos parasztság is. Várkonyi nézeteiben a proudhoni, szövetkezeti szocializmus dominált. Véleménye szerint ez felelt meg a döntően mezőgazdasági és soknemzetiségű Magyarország viszonyainak. A szövetkezeti struktúra országos kiépítésétől nem csupán az államhatalom korlátozását várta, hanem a belső ellentétek feloldását is. Az államhatalom felépítését a svájci szövetséges kantonok mintájára képzelte el, amelyvel biztosítani lehet a nemzetiségek önrendelkezési jogát. Várkonyi azzal, hogy meghirdette minden nemzet önrendelkezési jogát, jelentős nemzetiségi bázisra tett szert, különösen a délvédelmi szerbek táborában.

A ceglédi kongresszuson állást foglaltak a nagybirtok felparcellázása és átmeneti kisbérletbe adása mellett. Ez a program pont mozgósította a földnélküliek hatalmas táborát. Maga Várkonyi nem volt a magántulajdon híve, és hiába kiáltották ki földosztónak, a földosztás gondolatáig csak pályafutása végén jutott el. Az 1897–1998-ban az egész

Alföldre kiterjedt jelentős aratási sztrájkokkal párosult tömeges agrármozgalomra válaszul a hatóságok betiltották a *Földművelőt*, Várkonyit letartóztatták, majd a budapesti és nyíregyházi törvényszék is elítélte és közel két évet töltött fegyházban. Kiszabadulása után még többször bebörtönözték. Várkonyi valamennyi büntetésének letöltése után folytatta tevékenységét. A 20. század elejére mozgalma összezsugorodott, és már korábban a Schmitt Jenő által képviselt ideális anarchizmus befolyása alá került. Az újabb fellendülés az 1905–1906-os politikai válság idején következett be, amikor Várkonyi az MSZDP-hez hasonlóan az általános választójog kiküzdéséért szállt síkra. Többször fellépett képviselőjelöltként a gyomai kerületben; megválasztásához az 1902-es időközi választáson állt legközelebb, mindössze 150 szavazattal maradt alul. Fő támogatói a birtokos parasztok voltak.

1910-ben Várkonyi már a gazdapárti jelölt mellett korteskedett a gyomai kerületben. Korábbi meggyőződéséhez híven határozottan szót emelt a háború ellen; az ezért kiszabott hat hónapi elzárás letöltésének kezdete előtt kapott agyvérzésben hunyt el.

Farkas József

VAS-WITTEG MIKLÓS

Óbarokpuszta, 1895. augusztus 9. – Budapest, 1975. február 4.

A Tatabányához közeli óbarokpusztai uradalom adta a kilencgyermekes család megélhetését, ahol apja vincellér volt. A hat elemi elvégzése után innen indult először Bicskére kereskedőtanoncnak, majd egy pesti lakatosműhelyben épület- és műlakatos mesterséget tanult, közben a polgári iskolában magántanuló, egyúttal a szomszédos nyomdászszakszervezet székházában rendezett összejövetelek látogatója. 1913-ban, segédvizsgája után a MÁV Istvántelki Fő-

műhelyben géplakatos. A felsőipari szakiskolában elvégzett egy szaktanfolyamot. 1917-ben tagja lett a Vasúti Munkások Országos Szövetségének.

Az első világháború idején a haditengerészetnél szolgált, végigélte a pulai és a cattarói matrózlázadást. 1919. május 3-án újra katona, a gyári ezreddel bevonult a Vörös Hadseregbe.

Pályájának meghatározó része, amikor 1920 novemberében – miután MÁV-tól el-

bocsátották – szakszervezeti közvetítéssel a Ganz Hajógyárba került: itt 22 éven át dolgozott géplakatosként. Ekkor átlépett a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Szövetségébe, s tagja lett az MSZDP-nek. 1922-ben bizalmi, 1923-tól főbizalmi. 1922 és 1945 között a gyáripari lakatosok szervezőbizottságának tagja, majd elnöke, 1933 és 1945 között a vasmunkások szövetségének alelnöke, a rákospalotai és az újpesti vasmunkáscsoportokban különböző tisztségek viselője. 1936-tól az MSZDP Pest környéki szervezetének vezetőségi tagja. Az országos pártvezetőségben 1939–1942-ben póttag, 1942 és 1948 között rendes tag. Az 1935., majd az 1939. évi országgyűlési választásokon képviselőjelölt. Azok közé a szociáldemokrata vezetők közé tartozott, akik a szakszervezetek működését korlátozó 1939. évi rendelkezésekkel szembeni aktív fellépést sürgették. A német megszállás után támogatta az antifasiszta összefogás gondolatát.

1945 januárjában a Ganz Hajógyár Üzemi Bizottságának elnöke, a Szakszervezeti Tanács nehézipari titkára, majd főtítkárhelyettese. Az SZDP képviselőletében a paritás elvének érvényesítéséért küzdött, ugyanakkor a szakszervezeteken belül a munkásegység híve volt. 1945. április 2-án az Ideiglenes Nemzetgyűlés, november 4-én a Nemzetgyűlés tagja lett. 1947. május 3-tól december 15-ig az Építésügyi Minisztériumban politikai államtitkár.

A két munkáspárt egyesítéséért vívott kiélezett politikai csatározások során – noha elvben nem ellenezte az egyesülést – az MKP támadásainak centrumába került. Ekkor valamennyi tisztségéről lemondott, s minthogy elhelyezkedni sem tudott, nyug-

díjazását kérte. Az SZDP XXXVI. kongresszusán, jobboldalinak bélyegezve, kizárták a pártból.

1950. június 22-én letartóztatták, s Bölcsőföldi Tiborral együtt háborús bűntett, a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel hamis vádjával perbe fogták és életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. 1955. november 26-án kiszabadult, s tíz hónappal később, 1956 szeptemberében az Elnöki Tanács rehabilitálta.

1956. október 31-én a SZOT és az újjalakuló SZDP vezetői közötti megállapodás értelmében létrehozott ideiglenes intézőbizottság elnöke, 1956. december 2. és 1958. március 2. között az Magyar Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége, ezt követően elhunytáig a SZOT alelnöke.

A nagyformátumú szakszervezeti vezető visszatérése a mozgalomba annak a várokozásnak a jegyében ment végbe, hogy a szakszervezetek nem válnak ismét a kormánypolitika végrehajtásának eszközévé, sikerül megőrizni a párttól való függetlenséget, s egy későbbi időpontban visszaállítják a sztrájkjogot. Amikor bebizonyosodott, hogy az MSZMP szakszervezeti politikája nem ad mozgásteret, Vas-Witteg ebbe kényszerűen beletörődött, s nem adta fel posztját. Ami az egykor jelentős szerepet játszó vezető kvalitásaiból megmaradt, az emberekkel való törődés és a szolidaritás eszméjének töretlen érvényesítése volt.

Utolsó éveiben emlékiratait rendezte, ezek kiadását tervezte. Az első kötet – *A mindennapi kenyérért* – címmel elkészült, de ő már nem érte meg megjelenését.

Beránné Nemes Éva

WELTNER JAKAB

Budapest, 1873. december 6. – Budapest, 1936. április 18.

Hivatalnok apjának korai halála miatt árvaházban nevelkedett. A polgári iskola két osztályának elvégzése után asztalos szakmát tanult. 1894-ben belépett az asztalosok szakegyletbe, majd aktív részt vállalt a famunkások szervezésében, és bekapcsolódott az MSZDP titkárságának munkájába is. 1896–1898 között Ausztriában, illetve Németországban dolgozott, ahol kapcsolatba került az ottani szociáldemokrata szervezetekkel. Állandóan képezte magát. Éjszakánként az utcáról világító gázlámpa fénye mellett tanult meg németül, s félórakon át recitálta Heinet, Goethét, Schillert. Szocialista a bécsi Ringen lett, ahol szemtanúja volt a bécsi munkásság kibontakozó politikai küzdelmeinek.

1896-tól tagja az MSZDP ellenőrző bizottságának. 1898 tavaszán Münchenből hazahívták és Garamival együtt a párt vezetésébe kooptálták. A párt szervezési munkájával bízták meg mint titkárt. Ezt a tisztséget 1905-ig töltötte be, de továbbra is a vezetőség tagja maradt, s meghatározó szerepet játszott a szociáldemokrácia gyakorlati politikájának alakításában. Elsősorban a szervezkedés, az agitáció, az újságírás és a lapszerkesztés terén hasznosította a hazai és a nemzetközi munkásmozgalomban szerzett tapasztalatait.

Népgyűlések, értekezletek állandó szereplője. Törékeny alkata, halk szava, kissé száraz hangja eleinte nemigen ragadta magával a hallgatóságot, de néhány perc elteltével már kezdtek rá figyelni. Tárgyszerű mondanivalója, gondolatgazdagsága, szellemes előadása élményszerűvé avatták szónoklatait. A mozgalom „Jacija” meggyőződéssel, hittel beszélt, nem fukarkodott a hatalmon levők kemény bírálataival. Az írásnak is mestere volt. Brosúrákat, tanulmányokat írt, szinte állandó cikkírója a *Népszava*

vának. Évekig szerkesztette a *Famunkások Szaklapját*, egy ideig a *Népszavát* is, majd 1918 novemberétől a *Népszava* felelős szerkesztője lett. Kiváló tanulmányokat, elemzéseket készített a szociálpolitikáról. Alapelve volt, hogy a munkásoknak a munkások nyelvén kell írni. Védelmezte és terjesztette Ady költészetét, a modern magyar művészetet.

Politikai-agitációs tevékenységéért kétszer került a váci fogházba, ahol rengeteget olvasott, s így könnyen kielégíthette széleskörű érdeklődését. A börtönt ő is „egyetemnek” tekintette. Különös jelentőséget tulajdonított a demokratikus szabadságjogokért folytatott küzdelemnek és a különböző szociálpolitikai kérdéseknek.

Az első világháború idején fokozatosan a pacifista álláspontot tette magáévá. Részt vállalt az MSZDP békeakcióinak kezdeményezésében, jelen volt 1917-ben az európai szociáldemokrata pártoknak a békekötés érdekében rendezett stockholmi tanácskozásán. Az 1918-as polgári demokratikus forradalom idején a Magyar Nemzeti Tanács tagja. A forradalom, a tömeghangulat, a külföldi események hatására átmenetileg eljutott a kommunistákkal való együttműködés helyesléséhez. 1919. március 21-én a két munkáspárt egyesítését deklaráló, a Tanácsköztársaság kikiáltását előkészítő Egysegokmány egyik aláírója. A proletárdiktatúra alatt állami funkciót, népbiztosságot nem vállalt ugyan, de az általa betöltött számos tisztség, testületi tagság alapján a Tanácsköztársaság vezető személyiségei közé sorolható. Ellátta a reggeli hivatalos lap, a *Népszava* felelős szerkesztői teendőit. Úgy vélekedett, hogy a munkásság vezetői az adott kritikus hangulatban nem vonulhatnak passzivitásba. 1919. május 2-án a Tanácsköztársaság válságos pillanatában csatlá-

kozott a mozgósítás ügyéhez. A *Népszava* hasábjain ugyanakkor keményen bírálta a diktatúra túlkapasait. A válságos júliusi hetekben a Forradalmi Kormányzótanács megbízásából tárgyalt az antant megbízottaival.

A Tanácsköztársaság bukása után Bécsben telepedett le, ahol néhány hónapos amerikai, majd csehszlovákiai tartózkodásától eltekintve közel öt esztendőt töltött el. Egyetlen politikai csoporthoz sem csatlakozott, polgári életvitelre rendezkedett be, s nyilvánosan nem emelt szót a szociáldemokráciát ért kormányzati atrocitások ellen sem.

1924-ben, az amnesztiarendelet kibocsátását követően, az elsők között térhetett

vissza Magyarországra. Hazaérkezése után bekapcsolódott a *Népszava* szerkesztőségi munkájába. A diktatúra alatti tevékenységéért bűnvádi eljárás indult ellene, de 1929-ben kormányzói kegyelemben részesült. Az 1931. évi országgyűlési választások eredményeként parlamenti képviselő lett, s mandátumát az 1935-ös választásokon is sikerült megtartania. Még 1931-ben hivatalosan is átvette a *Népszava* felelős szerkesztői posztját, kisebb megszakításokkal élete végéig a lap élén maradt.

Rengeteg újságcikke, füzete mellett emlékiratait is közreadta, ám a pártpolitika formálásának második vonalába került.

Varsányi Erika

ZENTAI (ZUSCHLAG) VILMOS

Rezsőháza, 1899. szeptember 1. – Budapest, 1983. szeptember 29.

Az 1910-ben 3000 lelket számláló, tarka nemzetiségű nagybecskereki járásban található településen született. A család megélhetésének biztosítása érdekében már elemi iskolásként mezei munkát kellett vállalnia. A négy polgári elvégzése után szakképzett kertész lett. Mielőtt behívták katonának, fűszer-, textil- és vaskereskedésben kereskedősegédként dolgozott. Az orosz–román és az olasz fronton, a tűzérségnél teljesített szolgálatot. Leszerelése után különböző helyeken volt állásban, 1919-ben a Kereskedelmi Munkásbiztosító Pénztár alkalmazottja lett, ahonnan utóbb mint megbízhatatlant eltávolították. Utána különböző magánvállalatoknál alkalmazták, de évekig munkanélküli is volt. Csak 1929-ben sikerült elhelyezkednie, a Székesfővárosi Vízműveknél, tisztviselőként. 1938 augusztusában innen is elbocsátották, mivel a korabeli közalkalmazottakról szóló rendelet tiltotta a párttagságot, s ő megtagadta a szociáldemokrata pártból való kilépést. 1940-ben, a fenti ren-

delet hatályon kívül helyezése után, visszatért a Vízművekhez.

1919. november 19-én lépett be a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba, ahol vezetőségi tag lett. A nemzetiségi bizottság titkára, a II. kerületi, majd a XII. kerületi szervezet titkára. 1933-tól az Országos Községpolitikai Bizottság tagja. 1943-tól a Földmunkások Országos Szövetségének alelnöke. A pártban a szervezési apparátusban minden funkciót – a vezetőségi tagságon keresztül egészen a központi párttitkárságig – betöltött.

Számos nagyobb tanulmányt, több cikket publikált a nemzeti és a kisebbségi kérdékről, különösen a korabeli német mozgalmakról. Jól ismerte a hazai német mozgalmak politikai irányzatait. Megfigyeléseit füzetekben is megjelentette. Zentai (Zuschlag) Vilmos tevékeny, irányító szerepet vállalt a német szociáldemokrata mozgalomban, az Országos Német Bizottság munkájának irányításában.

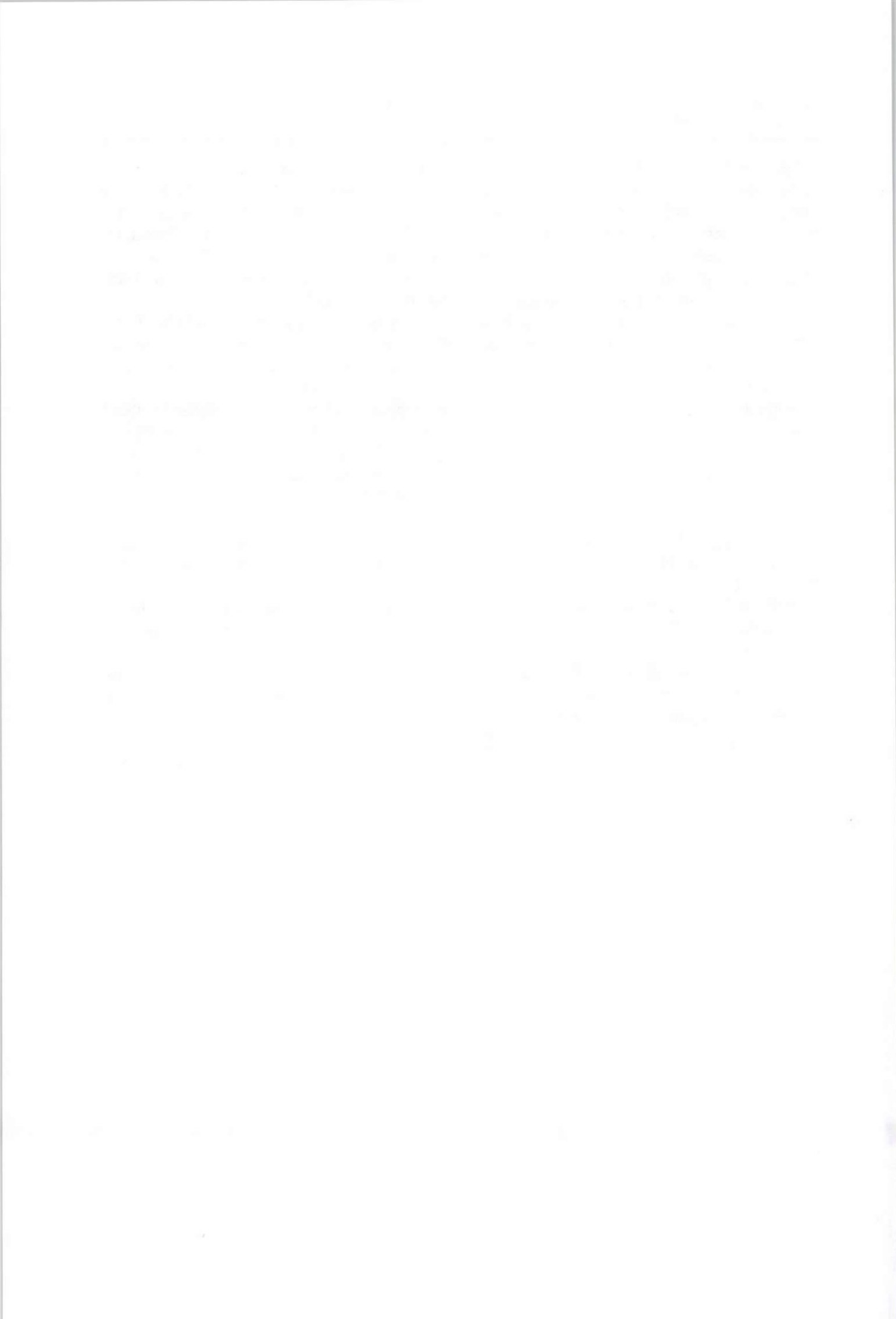
1939-ben Bechtler Péter mellett Zentait is bevonták a párttitkárság munkájába. 1943-ban részt vett a Mónus Illés által készített pártprogramtervezet kidolgozásában; a nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó részét gondozta. Gyakran folytatott éles vitákat a „barna veszedelem” hazai képviselőivel. 1943-ban is fellépett a Volksbund vezetői ellen, leszögezve: „Mi tudjuk, hogy ebben az országban jó néhány német él, aki nem követi a Volksbundot és a *Deutsche Zeitungot*.”

1945-ben a Fővárosi Vízművek ágazati igazgatója. 1945. november 25-től 1948. március 13-ig a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára. Több cikket írt az új magyar honvédség megszervezéséről. 1945-ben az SZDP személyzeti és adminisztratív osztályának vezetője. 1945 és 1947 között a politikai bizottság tagja, a párt vezető titkára, a politikai és külpolitikai bizottság tagja. 1946-tól az SZDP országos honvédelmi szervezetének elnöke. 1945-től 1948-ig a Budapesti Nemzeti Bizottság tagja. 1945. április 2-án a fővárosban beválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe. A Nemzetgyűlés véderőbizottságának tagja. 1945. november 4-től 1948. április 26-ig

nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő. 1945-ben a *Fiatalok* és a *Pártszervezet* című lapok felelős szerkesztője. 1947-től a Magyar–Szovjet Művelődési Társaság elnöki tanácsának tagja. 1948-ban lemondatták pártfunkcióiról, állásából elbocsátották, és nyugdíjazták.

Az ÁVH 1950. június 2-án letartóztatta. A Kálmán József és társai elleni perben mint nyolcadrendű vádlottat, a Budapesti Katonai Törvényszék 1950. szeptember 13-án életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte „háborús bűntett, demokratikus államrend és köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése és folytatólagosan elkövetett hűtlenség bűntette” miatt. Az ítéletet egy hét múlva másodfokon a Katonai Főtörvényszék helybenhagyta. 1956 elején ügyét felülvizsgálták, 1956. március 29-én egyéni kegyelemmel szabadult. 1962. augusztus 6-án a Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta. 1956. október 31-én tagja lett az újjáalakult Magyar Szociáldemokrata Párt vezetésének. 1956. november 2-án a szovjetekkel tárgyaló magyar küldöttség tagja volt. A politikai élettől teljesen visszavonult.

Kádár Zsuzsanna

Harmadik rész

FÜGGELÉK

ADATTÁR

1. Foglalkozási és béradatok

1.1. Az alkalmazottak (tisztviselők nélkül) és eltartottaik foglalkozási csoportok szerint, 1900–1941

	1900		1910		1920	
	Kereső	Eltartott	Kereső	Eltartott	Kereső	Eltartott
Östermelés	3 408 905	2 436 426	3 012 563	2 494 865	1 563 513	1 184 819
Bányászat, kohászat	54 717	101 635	69 244	135 493	38 516	75 112
Ipar	636 697	494 486	874 018	758 881	425 929	376 984
Kereskedelem, hitel	83 537	42 303	108 370	67 186	60 980	42 574
Közlekedés	87 901	199 297	138 402	302 115	85 626	193 980
Közszolgálat, szabadfoglalkozás	50 300	98 352	69 658	122 533	46 673	68 943
Véderő	108 793	9 460	112 649	13 696	78 640	27 560
Napszámos	278 662	327 495	203 085	250 292	50 118	47 351
Házicseléd	363 917	40 046	366 376	38 693	155 892	19 569

	1930		1941	
	Kereső	Eltartott	Kereső	Eltartott
Östermelés	1 325 374	1 086 416	767 848	972 503
Bányászat, kohászat	33 987	77 981	531 56	108 557
Ipar	626 788	542 728	774 084	705 672
Kereskedelem, hitel	84 223	55 456	86 969	63 331
Közlekedés	82 830	179 336	104 734	189 447
Közszolgálat, szabadfoglalkozás	58 078	93 898	67 322	91 308
Véderő	35 418	23 982	118 701	20 177
Napszámos	61 046	61 292	42 922	36 547
Házicseléd	176 987	20 192	158 517	15 690

[Az 1900., az 1910., az 1920., az 1930. és az 1941. évi népszámlálási adatok alapján.]

1.2. Hetibér koronában

Foglalkozási főcsoport	Férfi (16 évnél idősebb)							
	segédek, munkások, napszámosok				tanoncok (csak pénz)		tanoncok (részben v. egészben természetbeni juttatás)	
	-20	20-30	30-40	40-	-10	10-	-10	10-
Vas- és fémipar	25 841	3 087	413	103	2 786	100	1 622	24
Gépgyártás	27 040	4 594	402	814	2 118	107	374	9
Kő-, föld-, agyag-, azbeszt- és üvegipar	11 096	622	150	74	384	21	99	4
Fa- és csontipar	19 330	697	49	8	681	22	1 365	18
Bőr-, sörté-, szőr-, toll-, viaszosvászon és ruggyantaipar	3 916	198	19	7	155	6	256	1
Fonó- és szövőipar	5 284	352	35	29	189	7	254	2
Ruházati ipar	29 741	780	118	72	1 574	35	3 842	42
Papirosipar	1 784	140	10	2	121	5	31	2
Élelmezési és élvezeti cikkek gyártása	24 948	1 742	228	38	613	14	1 075	34
Vegyészeti ipar	5 099	255	24	8	16	2	5	0
Építőipar	20 471	1 123	55	14	1 523	73	219	8
Sokszorosító és műipar	3 409	1 744	378	105	1 274	46	93	2
Szállodás-, vendéglős- és kávéipar, pálinkamérés; fürdők	3 751	357	56	31	208	25	79	1

[Akiknek munkabéréről adatok vannak.]

1900-ban

	Nő (16 évnél idősebb)							
	segédek, munkások, napszámosok				tanoncok (csak pénz)		tanoncok (részben v. egészben természetbeni juttatás)	
	-20	20-30	30-40	40-	-10	10-	-10	10-
	954	1	0	0	5	0	0	0
	591	0	0	0	0	0	0	0
	1 569	3	0	0	2	0	0	0
	859	1	0	0	6	0	1	0
	670	2	0	0	5	0	0	0
	4 258	9	0	0	56	1	2	0
	11 858	74	11	4	584	36	34	3
	1 281	0	0	0	59	2	0	0
	12 044	7	3	2	0	0	1	0
	1 014	1	0	0	0	0	0	0
	405	0	0	0	0	0	0	0
	1 490	3	0	0	124	1	0	0
	615	11	0	0	0	0	0	0

1.3. Ipari foglalkoztatottak hetibére (20 korona alatt), 1900

Bér	Férfi		Nő		Összesen
	segédek, munkások és napszámosok	tanoncok	segédek, munkások és napszámosok	tanoncok	
–6	28 641	17 655	12 976	749	60 021
6–8	17 328	2 545	8 107	95	28 075
8–10	27 437	756	5 986	35	34 214
10–14	52 188 }	610	3 634 }	43	113 612
14–20	56 155 }		982 }		

1.4. Művezetők, előmunkások, altisztek, gépészek bére, 1900

Évbér	Férfi	Nő
– 600	874	12
600–1000	2 122	21
1000–1500	2 715	12
1500–2000	1 428	3
2000–2400	594	0
2400–	503	1

[Az 1.2–1.4. táblázatok forrása: A Magyar Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. 6. r. Az ipar körébe tartozó tisztviselő- és segéd személyzet munkaideje és munkabére. Budapest, 1905. 2–17.]

1.5. Mezőgazdasági munkások napszámbére 1898-ban és 1906-ban (fillérben)

Év	Férfi napszám		Női napszám		Gyermek-napszám		Férfi napszám csak nyáron	
	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással	ellátás nélkül	ellátással
1898	125	89	87	62	59	40	178	130
1906	180	134	123	85	84	57	259	194

[Forrás: Népszava naptár 1910. 112.]

1.6. Szakmunkások órabérének növekedése

Év	%
1924	100
1925	147
1926	152
1927	164
1928	164
1929	173

[Forrás: Sipos Péter: A szociáldemokrata szakszervezetek története Magyarországon. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 20. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1997. 103.]

1.7. A kohászatban, gyárban és kézműiparban foglalkoztatott munkások évi átlagos reálkeresete és az iparban tevékenykedő munkásoknak kifizetett összes munkabér reálértéke %-ban (csak a trianoni országterületre)

Év	Évi átlagos reálkereset	Összes munkabér reálértéke
1929	100,0	100,0
1930	105,5	96,3
1931	103,3	85,6
1932	99,1	72,3
1933	100,9	74,3
1934	99,1	79,2
1935	93,8	80,6
1936	89,9	85,1
1937	87,1	90,6
1938	89,7	100,7
1939	96,7	119,8
1940	93,8	121,5
1941	88,8	123,6
1942	93,3	132,8
1943	80,1	120,2

1.8. Budapesten és környékén az iparban alkalmazott tisztviselők évi átlagos keresetének és összes keresetének reálértéke %-ban

Év	Évi átlagos kereset reálértéke		Együtt	Összes kereset reálértéke
	Férfi	Nő		
1929	100,0	100,0	100,0	100,0
1930	106,2	108,1	106,4	108,6
1931	110,1	112,2	110,6	107,8
1932	107,9	108,7	107,6	96,7
1933	109,0	106,7	108,0	99,4
1934	108,4	106,5	107,6	107,7
1935	109,2	105,3	107,9	118,0
1936	99,3	96,4	98,1	116,5
1937	94,0	90,9	92,9	117,5
1938	91,6	88,2	90,1	134,5
1939	95,7	93,5	94,3	136,5
1940	99,7	94,0	96,9	140,5
1941	99,4	89,0	96,3	159,5
1942	102,1	88,9	98,7	178,0

1.9. A napszámberék alakulása a mezőgazdaságban

Év	napszámber	%	reálérték
1929	2,62	100,0	100,0
1930	2,29	87,4	96,6
1931	1,94	74,0	86,3
1932	1,46	55,7	66,8
1933	1,32	50,4	65,2
1934	1,25	47,7	62,9
1935	1,28	48,9	62,9
1936	1,38	52,7	64,3
1937	1,85	70,6	80,9
1938	2,08	79,4	90,4
1939	2,21	84,4	97,6
1940	2,79	106,5	108,8
1941	3,24	123,7	97,6
1942	4,36	166,4	102,5
1943	6,69	255,3	146,2

[Az 1.7.–1.9. táblázatok forrása: Matolcsy Mátyás: Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1924–1944. Magyar Ipari Munkatudományi Intézet, 1944. 41., 49., 35.]

1.10. A summásbérék értéke pengőben 1 óra, 1940

Terület	A summásbér a szerződés szerint	
	csak pénz	élelmezés, készpénz és gabonajárandóság
Kisalföld	71,50	75,02
Dunántúl	71,24	73,31
Duna–Tisza köze	65,38	71,00
Tiszántúl	60,73	61,34
Északi dombos vidék	58,19	59,42
Kárpátalja	–	85,51
Magyarország*	65,17	69,19

* 1940. évi területen

[Forrás: Gunst Péter: A magyar agrártársadalom 1919–1945 között.]

In Gunst Péter: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Napvilág, 1998. 265.]

**1.11. A mezőgazdasági és az ipari népesség néhány rétegének
átlagos évi jövedelemhányada és egy főre jutó évi jövedelme
(keresők és eltartottak együtt, 1930/1931, pengő)**

	Száma	Az összes lakosság %-ában	Jövedelem (millió pengő)	Az egyéni jövedel- mek összegé- nek %-a	Fejenkénti jövedelem pengőben
Mezőgazdasági munkások	1 250 349	14,4	229,3	5,0	183,4
Gazdasági cselédek	599 622	6,9	122,7	2,6	204,6
1–10 kat. hold közötti kisbirtokosok és kisbérlők	1 749 887	20,1	397,6	8,6	227,2
10–100 kat. hold közötti kisbirtokosok és kisbérlők	747 555	8,6	322,7	7,0	431,7
Bányászati és kohászati munkások	111 968	1,3	47,8	1,0	427,3
Ipar, közlekedés stb. segédszemélyzete	1 902 549	21,9	716,2	15,4	376,4
Kisjövedelmű önálló kisiparosság	467 852	5,4	149,5	3,2	319,5
Napszámos, munkanélküli, ismeretlen foglalkozású, véderő	224 257	2,6	56,1	1,2	250
Összesen	7 054 039	81,2	2041,9	44,0	289,5
A lakosság többi része	1 634 280	18,8	2593,8	56,0	1587,1
Mindösszesen	8 688 319	100,0	4635,7	100,0	533,6

[Forrás: Matolcsy Mátyás: A magyarországi jövedelem- és adótehermegoszlás. Universitas Könyvkiadó Rt., 1938. 29.]

Megjegyzés: az adatok becslésen alapulnak; eltérések mutatkoznak például a népszámlálási adatoktól, ill. a szerző „Jövedelemeloszlás Magyarországon” című tanulmányától – Közgazdasági Szemle, 1936. 5–6. sz. 15.]

2. Szakegyleti és szakszervezeti csoportok

2.1. Az Általános Munkás-Betegsegélyző- és Rokkant Pénztár előhelyei 1879-ben

Arad, Új-Arad, Brassó, Debrecen, Detta, Eger, M.-Fejértemplom, Komárom, Lugos, Makó, Miskolc, Nagybecskerek, Nagyszeben, Nagyvárad, Óbuda, Pancsova, Promontor, Pozsony, Resica, Sárvár, Szászváros, Szeged, Szentendre, Szigetvár, Szolnok, Szombathely, Tata, Temesvár, Versec

[Forrás: *Munkás-Heti Krónika*, 1879. szeptember 7., 14., 21.]

2.2. Magyarországi munkásegyletek, 1900

1. Budapest

Ács munkások szakegylete
 Asztalos munkások szakegylete
 Aranyművesek szakegylete
 Bádigosok, légszesz-, vízvezeték- és fűtési-szerelők szakegylete
 Bőröndösök, nyergesek, vonalzők, szíjgyártók és dobozkészítő munkások és munkásnők szakegylete
 Épület- és műlakatosok szakegylete
 Esztergályosok szakegylete
 Fehérnemű-tisztító munkások és munkásnők szakegylete
 Grafikai munkások és munkásnők szakegylete
 Kefekötő, ecset- és cirokkészítő munkások és munkásnők szakegylete
 Kalaposok szakegylete
 Kesztyűs- és sérvkötő-segédok szakegylete
 Keramikai munkások szakegylete
 Kőművesmunkások szakegylete
 Kőfaragósegedok szakegylete
 Kovácssegedok szakegylete
 Könyvnyomdászok és betűöntők szakegylete
 Kazánkovács- és hidász munkások szakegylete

Kocsigyártósegedok szakegylete
 Kádarsegedok szakegylete
 Kárpitossegedok szakegylete
 Könyvkötősegedok szakegylete
 Légszesz-, vízvezeték- és fűtősegedok szakegylete
 Mintaasztalosok szakegylete
 Műszerészsegedok szakegylete
 Menyegzet- és fehér munkások szakegylete
 Paszomány- és gombkötő munkások és munkásnők szakegylete
 Pipakészítő-munkások szakegylete
 Reszelővágók szakegylete
 Szabósegedok szakegylete
 Szobafestő, mázoló, aranyozó, címfestő és fényező munkások szakegylete
 Sörfőzősegedok szakegylete
 Vasbútormunkások szakegylete
 Vas- és ércesztergályosok szakegylete
 Vas- és ércöntők szakegylete
 Budapesti munkáskör
 Budapesti munkásképző-egylet
 Óbudai Olvasóegylet
 „Szabadság” munkásképző-egylet
 „Bánát” német munkásképző-egylet
 „Vorwärts” német munkásképző-egylet
 „Sila” lengyel munkásképző-egylet
 Olasz munkások egylete
 Általános munkás-dalegylet